

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTINI O‘QITISH FAKULTETI

“Himoyaga tavsiya etilsin”

Fakultet dekani

f.f.d. _____ **B. Abdushukurov**

2018-yil “ _____ ” _____

5111200 – O‘zbek tili va adabiyoti bakalavr ta‘lim yo‘nalishi 4-kurs 405-guruh talabasi Axmedova Muxlisa Nuriddin qizining *“Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asari leksikasini “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” darslarida o‘rganish”* mavzusida yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar

_____ **I. Yo‘ldoshev**

“O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi”

kafedra professori, f.f.d.

Taqrizchilar:

_____ **I. Azimova**

O‘zbek tilini o‘qitish
metodikasi kafedra mudiri, f.f.n.

_____ **S. Ismoilova**

TTYSI akademik litseyi
ona tili va adabiyoti o‘qituvchisi

“Himoyaga tavsiya etilsin”

O‘zbek tilini o‘qitish
metodikasi kafedra mudiri

f.f.n. _____ **I. Azimova**

2018-yil “ _____ ” _____

TOSHKENT - 2018

MUNDARIJA

Kirish. Ishning umumiy tavsifi. 3

I BOB. ALISHER NAVOIYNING “MAJOLIS UN-NAFOIS” ASARINING LEKSIK XUSUSIYATLARI

1.1. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari so‘z boyligining statistik tahlili. 6

1.2. Turkiy so‘zlar qatlami. 11

1.3. Arabcha so‘zlar qatlami. 17

1.4. Forscha so‘zlar qatlami. 20

II BOB. HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILI DARS MASHG‘ULOTLARIDA “MAJOLIS UN-NAFOIS” ASARI LEKSIKASIDAN FOYDALANISH

2.1. O‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishda “Majolis un-nafois” asari leksikasini o‘rganish usullari. 30

2.2. Leksikologiya bo‘limini o‘rganishda “Majolis un-nafois” asari asosidagi mashq va topshiriqlar. 37

III BOB. ISHNING AMALIYOTGA TATBIQI

3.1. Tajriba-sinov materiallari. 47

3.2. Tajriba-sinov ishlari tahlili. 50

3.3. Mavzu yuzasidan ochiq dars ishlanmasi. 55

Umumiy xulosalar. 64

Foydalanilgan adabiyotlar. 66

Ilovalar. 69

ISHNING UMUMIY TAVSIFI

Oliy ta'lim tizimida o'z yo'nalishlari bo'yicha dunyoning yetakchi ilmiy ta'lim muassalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatish, o'quv jarayoniga ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish, ayniqsa, istiqbolli pedagog va ilmiy kadrlarni tayyorlash¹ masalasi bugungi kunning dolzarb masalasi bo'lib kelmoqda. Yosh avlodni buyuk ajdodlarimiz nomiga munosib qilib tarbiyalash ta'lim va tarbiya uzviyligining asosidir. Alisher Navoiy ijodining har tomonlama tadqiq etilishi, buyuk ajdodimizning ilmiy va badiiy merosini o'rganish esa milliy o'zligimizni anglashimizga xizmat qiladi.

Alisher Navoiy ijodi shunday ummonki, uni lisoniy jihatdan o'rganish tadqiqotchidan juda ko'p narsalarni bilishni talab qiladi. O'zbek tilining bugungi taraqqiyot yo'lini Navoiy asarlari tilisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tilimizning bugungi kamolotini belgilash uchun uning barcha taraqqiyot davrlari kabi XV-XVI asrlar, xususan, eski o'zbek tilning yorqin namunalaridan biri bo'lgan Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asarining o'rni beqiyosdir.

Mavzuning dolzarbligi. Alisher Navoiyning ijodi va uning til xususiyatlari qariyb uch asrdan buyon dunyo turkiyshunoslari tomonidan juda chuqur va atroflicha o'rganilgan. Shu tadqiqotlarga suyangan holda biz asarning leksik jihatini talqin qilishga va uning nisbatini hozirgi o'zbek tili me'yorlariga solishtirishga intildik. Bu intilish tilshunosligimiz uchun bir qadar lisoniy xulosalarni keltirib chiqarish imkoniyatlarini yaratdi.

Shuning uchun ham "Majolis un-nafois" leksikasini shu davrda yaratilgan asarlar lug'aviy boyligi bilan qiyoslab o'rganilganda, tadqiqotchiga qimmatli ma'lumotlar beradi.

Ikkinchidan, "Majolis un-nafois" asarida qo'llangan so'zlarning TEQ (tarixiy etimologik qatlam)larga munosabati bir xil emas. Turkiy so'zlarning adadi son jihatidan eng kam bo'lsa-da (584 so'z yoki 13,7 foiz), o'zlashma so'zlar orasida dominantalik vazifasini o'tagan va matn yaxlitligini ta'minlagan.

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi Qarori ("Xalq so'zi" 2017-yil, 21-aprel)

Uchinchidan, “Majolis un-nafois” leksikasini sistem leksikologik nuqtai nazardan tahlil etish XV asr yozma yodgorliklari lug‘aviy boyligiga umumiy, haqqoniy baho berilishiga imkon beradi. Chunki “Majolis un-nafois”dagi mavzuviy va so‘zlarning lug‘aviy ma’no guruhlari, sinonimik qatorlar orasidagi o‘zaro bog‘liqlik va farqlar faqatgina sistem tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilingandagina oydinlashadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Bitiruv malakaviy ishimizning asosiy maqsadi "Majolis un-nafois" leksikasini sistema sifatida o‘rganishdir. Bunda ayrim leksik birliklarning paradigmatic va sintagmatic munosabatlarini aniqlash, nutqiy va lisoniy ma’nolarning ro‘yobga chiqishini o‘zaro bog‘liq hodisa sifatida tahlil etishdir. Shuningdek, “Majolis un-nafois” so‘z boyligini tarixiy etimologik qatlamlarga ajratib, har bir leksik mikrosistemaning a‘zolarini etimologik jihatdan u yoki bu tillar leksikasiga mansubligini aniqlash, shunda hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikasi taraqqiyot bosqichlarini belgilashdir. Ushbu ko‘zlangan maqsadlarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish lozim:

- “Majolis un-nafois” lug‘aviy boyligini o‘zaro bog‘liq va barqaror leksik mikrosistemalarga bo‘lib, bir butun sistema holida o‘rganish;
- leksik birliklarning til va nutq dixatomiyasida tutgan o‘rnini aniqlash;
- asardagi so‘zlarni tarixiy-etimologik qatlamlarga ajratish va shu asosda turkiy va o‘zlashgan so‘zlarning ma’no taraqqiyotini belgilash;
- “Majolis un-nafois”dagi leksik birliklarni qadimgi turkiy til, Muhammad Solih asarlari tili va hozirgi o‘zbek tili faktlari bilan chog‘ishtirish va shu asosda asar lug‘aviy boyligining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash;
- Alisher Navoiyning so‘z ustaligi, so‘z stilistik imkoniyatlaridan qay darajada foydalanish mahoratini belgilash;
- “Majolis un-nafois” leksik birliklarini so‘zlarning lug‘aviy-mavzuviy guruhlari ajratish;
- asar leksikasini sanash /statistik/ da o‘rganish. “Majolis un-nafois”da qo‘llanilgan leksemalar, so‘z shakllari miqdorni aniqlash.

Bitiruv malakaviy ishining yangiligi shundaki, ishda o‘zbek tilshunosligida “Majolis un-nafois” leksikasi sistem-struktur tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etilib, leksik birliklarni serqirra hodisa sifatida o‘rganish va ularning ma’no taraqqiyoti ochib berishdan iborat. Shunga muvofiq leksemalarni tarixiy - etimologik qatlamlarga ajratish orqali turkiy va o‘zlashgan so‘zlarning miqdori va ma’no taraqqiyoti belgilandi.

“Majolis un-nafois” lug‘aviy boyligi bitiruv malakaviy ishida shu davrda yaratilgan boshqa asarlar leksikasi bilan qiyoslab o‘rganildi va shu asosda XV asrdagi eski o‘zbek adabiy tilining o‘ziga xos xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlari aniqlandi.

Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati. Ishning ilmiy xulosalaridan o‘rta maktab, litsey, kasb-hunar kollejlari o‘quvchilariga Navoiy ijodini o‘qitishda foydalanish mumkin. Shuningdek, oliy oquv yurti talabalariga til tarixi fani boyicha amaliy, seminar mashg‘ulotlar o‘tishda qo‘llanma bo‘lishi mumkin.

Isnning ilmiy yangiligi. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari shu paytgacha ilmiy jamoatchilik tomonidan ko‘p marta o‘rganilgan. Bizning bitiruv malakaviy ishimizda bu asar tilida qo‘llangan so‘zlar ko‘lami sistem-struktur planda birinchi bor o‘rganildi.

Bitiruv malakaviy ishi materiali qilib, Alisher Navoiy asarlarining mukammal asarlari nashrining beshinchi tomida berilgan “Majolis un-nafois” asari matni olindi.

Bitiruv malakaviy ishi metodologiyasi va tahlil usullari. Dialektik materializm ta’limotiga tayanib, biz tilning ong shakli /formasi/ sifatida ikkilamchi, borliqning esa birlamchi ekanligiga tayanamiz. Shunga asoslanib, “Majolis un-nafois” lug‘aviy boyligiga, undagi so‘zlar vositasida ifodalangan ma’nolarga o‘sha davr ijodkorlari hayotini to‘g‘ri aks ettiruvchi vositalar sifatida yondashamiz

I BOB. ALISHER NAVOIYNING “MAJOLIS UN-NAFOIS” ASARINING LEKSIK XUSUSIYATLARI

1.1. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari so‘z boyligining miqdoriy ko‘rsatkichlari

Leksikani statistik jihatdan o‘rganish mashaqqatli va og‘ir ekanligi hammaga ma’lum. Natijalari atigi bir betda umumlashtirilishi mumkin bo‘lgan miqdoriy ko‘rsatkichlar izlanuvchidan yillab qilinadigan og‘ir mehnatni taqozo etadi. Biz ham shu mashaqqatli ish bilan shug‘ullanib, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarlari leksikasi bo‘yicha quyidagi miqdoriy ko‘rsatkichlarni qo‘lga kiritdik: asarda hammasi bo‘lib 40 914 so‘zshakl ishlatilgan. Qo‘llangan so‘zlar 4260 lug‘at birligi – leksemani tashkil etadi. Demak, o‘rtacha so‘z qo‘llanish chastotasi 12 marta ekanligi ko‘rsatadi (albatta, bu umumiy so‘zlar hisobidan). Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida atigi bir bor ishlatilgan *atodorliq xulqlik//xulqluq, xiraliq, vujudluq, tiyralik, telbalardek, taxayyulluq, tavrlig’//tavrluk, tavrluq, tasarrufluq, taqvimdekkabi* so‘zlar bilan bir qatorda necha yuz martalab ishlatilgan *emoq* to‘liqsiz fe’li, *bo‘lmoq, qilmoq, etmoq* kabi yordamchi fe’llar, shaxs va ko‘rsatish olmoshlari, *amakizoda, anjumsipoh, arzadosht, badmaosh, beadabona, beadadona, farog‘atdo‘st, faylasufvash, g‘arobatjo‘y* kabi fors-tojikcha so‘zlar ham qo‘llangan.

Bu 4260 leksema tarixiy-etimologik jihatdan quyidagicha taqsimlangan:

1. Turkiy so‘zlar – 926 ta (umumiy leksikaning 21,7 foizini tashkil etadi).
2. Arabcha so‘zlar - 1661 ta (39 foiz).
3. Fors-tojikcha so‘zlar - 781 (15,6 foiz).
4. Aralash holdaga so‘zlar - 538 ta (12,6 foiz):
 - a) arabiy - turkiy so‘zlar - 79 ta (1,9 foiz).
 - b) forsiy - turkiy so‘zlar - 49 ta (1,1 foiz);
 - v) arabiy - forsiy - turkiy so‘zlar - 214 ta (2 foiz);
 - g) arabiy - forsiy (kelib chiqishi jihatidan arabcha, ammo fors-tojikcha yasovchi qo‘shimchalar bilan hosil bo‘lgan so‘zlar) - 236 ta (2,9 foiz).

Demak, ma'lum bo'ladiki, Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" leksikadagi turkiy so'zlar (21,7 foiz, aralash holdagi so'zlarni hisobga olmaganda) ning miqdori arabcha va fors-tojikcha so'zlarning adadidan (64 foiz) ancha past. Qo'llangan 4260 leksemaning 2996 tasi (70,3 foiz) hozirgi o'zbek adabiy tilida va shevalarda uchraydi, qolgan 1264 ta so'z hozirga o'zbek kitobxonlari uchun eskirgan bo'lib, umumiy leksemalarning 29,7 foizini tashkil qiladi.

Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois"dagi mavjud leksemalarni "O'zbek tilining izohli lug'ati" ga nisbatan olib qarasak, 1755 leksema (41,2 foiz) lug'at fondidan o'rin olganligi, 2505 leksema (58,8 foiz) mazkur lug'atda uchramasligini ko'ramiz. Shundan:

a) eskirgan so'zlar - 1264 ta (29,7 foiz);

b) nomlar - 892 ta (20,9 foiz).

Bundan tashqari, bu yodnomalarda quyidagi 52 ta dubletlar (fonetik farqli so'zlar) mavjud: *adil // adl*, *asil//asl*, *ato//ota*, *avvalgi//avvalg'i*, *ayog//ayoq*, *chog'lik//chog'liq*, *diljo'yulg'//diljo'yuluq*, *doyim//doim*, *ekan//ekon*, *erkan//erkin*, *gado//gadoy*, *iki//ikki*, *inilik//iniliq*, *jome//jome'*, *jumla//jumlat*, *ko'ngil//ko'ngul*, *madadkorlig'//madadkorliq*, *misra//misra'*, *mo'//mo*, *mushkil//mushkul*, *musohiblig'//musohibliq*, *mutaallaq//mutaalliq*, *naqqoshlik//naqqoshliq*, *nogah//nogoh*, *nomurodlig'//nomurodliq*, *o'g'il//o'g'ul*, *o'ttiz//o'ttuz*, *odamiylik//odamiyliq*, *ortug'//ortuq*, *qarong'u//qaronqu*, *qasoid//qasoyid*, *qattig'//qattiq*, *qullug'//qulluq*, *qullug'//qulluq*, *sho'xlik//sho'xluq*, *shoirlik//shoirliq*, *tab'lik//tab'liq*, *taollo//taolo*, *tatabbu//tatabbu'*, *tavrlig'//tavrlik*, *tegra//tegru*, *tib//tibb*, *vayron//vayrona*, *vojib//vojob*, *xirman//xirmon*, *xubliq//xublug'*, *xulqlik//xulqluq*, *yigirma//yigirmi*, *yomonlik//yomonluq*, *yorlig'//yorliq*, *yorug'lik//yorug'lug'*, *zamon//zamon*, *zaxim//zaxm* mavjud bo'lib, ularning 18 tasi turkiy, 28 tasi arabiy, va 5 tasi forsiy tarixiy-etimologik qatlam (TEQ)ga oid so'zlardir. Yodgorliklarda qo'llangan atoqli otlarning 732 tasi kishi nomlarini (antroponimlarni): shundan 287 tasi shaxs nomlari, 445 tasi shoirlar nomi, 102 tasi joy nomlarini (toponimlarni), 58 tasi asar nomlarini tashkil qiladi.

Biz o‘z ishimizda bu haqda to‘xtalib o‘tirmadik, chunki bu xususda qator ilmiyishlarda yetarlicha ma’lumot berilgan.

Bu ma’lumotlarni quyidagi jadvalda umumlashtirilishi mumkin: (1-jadval). Endi miqdoriy ko‘rsatkichlarini 1-jadvalda keltirshgan lug‘aviy guruhlarining tahlili ustida to‘xtalamiz.

Tarixiy etimologik qatlamlar o‘zbek va turkshunoslik leksikografiya va leksikologiyasida ancha mufassal o‘rganilgan.

X-XIX asr adabiy tili uchun asosan uch tarixiy qatlam xosdir:

- 1) turkiy qatlam;
- 2) arabiy qatlam;
- 3) forsiy qatlam.

Shubhasizki, bu qatlamlar ichida juda qadimgi davrlardan boshlab xalqimiz tilida qo‘llanib kelinayotgan xitoycha, so‘g‘dcha, yunoncha, mo‘g‘ulcha, hindcha kabi tarixi tamoman boshqa tillarga borib taqaladigan so‘zlar ham bor. Lekin bunday so‘zlarni alohida guruhlariga ajratish ham munozarali, ham fan uchun ahamiyati kamdir. Chunki o‘zbek xalqi hech qachon yunonlar bilan bevosita aloqada bo‘lmagan va ulardan so‘z qabul qilib, ularga so‘z bermagan. Bunday so‘zlar tilimizga arablar tomonidan o‘tgan, shuning uchun ularni arabiy so‘zlar sifatida baholash lozim. Shu bois ham biz Alisher Navoiy asarlari lug‘at boyligini uch asosiy qatlamga ajratdik:

Turkiy so‘zlar 584 ta (13,7 foiz).

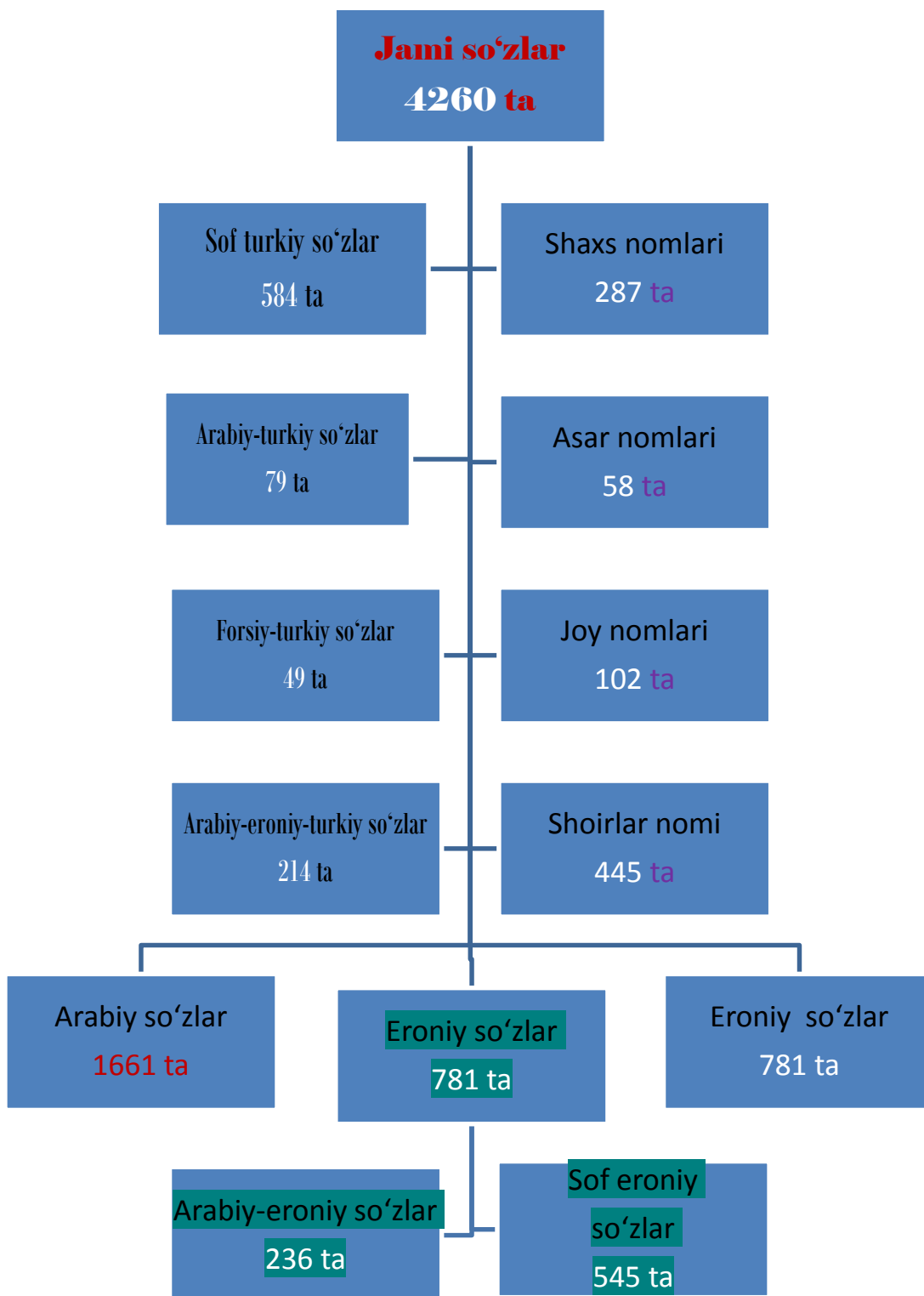
Arabiy so‘zlar 1661 ta (39 foiz).

Forsiy so‘zlar 545 ta (12,8 foiz).

Shuningdek, aralash so‘zlar ham mavjud bo‘lib, ular 578 ta (13,6 foiz)ni tashkil etadi.

Qatlam so‘zlari	Jami so‘zlar		DLTda bor so‘zlar		O‘TI Lda bor so‘zlar		Eskirgan so‘zlar		Nomlar							
									Shaxs nomlari		Asar nomlari		Joy nomlari		Shohlar nomlari	
	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz

Jami soʻzlar	arabiy- troni y soʻzlar	soffor siy soʻzlar	Forsiy soʻzlar	Arabiy soʻzlar	arabiy -forsiy s	for siy- turkiy	arabiy- turkiy soʻzlar	sof turkiyso ʻzlar	Turkiy soʻzlar
3368	236	545	781	1661	214	49	79	584	926
79	2,9	12,8	15,6	39	2	1,1	1,9	13,7	21,7
325									
7,6									
1755									
88									
1264									
29,7									
287									
6,7									
58									
1,4									
102									
2,4									
445									
10,5									

1.2. Turkiy soʻzlar qatlami

Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asaridagi bu koʻrsatkichni lugʻat boyligi aniq sanalgan Muhammad Solihning “Shayboniynoma” asari bilan solishtirsak, quyidagi dalillarni koʻrsatadi.

Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida turkiy soʻzlar miqdori 13,7 foizni tashkil etadi (oʻzlashgan qatlam soʻzlari bilan birgalikda) “Shayboniynoma” asaridagidan ikki yarim marta pastdir. Bu holatning sababi “Majolis un-nafois” da 431 ta fors-tojik tilida ijod qilgan 494 fors-tojikcha baytlarning keltirilgani hamda 1470 (34,5 foiz) atoqli otlarning qoʻllanganligidir.

Alisher Navoiy qoʻllagan soʻzlarning 1938 tasi, yaʼni 45,5 foizi OʻTILga kiritilgan. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida, yuqorida taʼkidlaganimizdek, turkiy TEQga oid soʻzlar 584 ta (13,7 foiz) boʻlib, aralash soʻzlardan: arabiy-turkiy 79 ta (1,9 foiz), forsiy- turkiy 49 ta (1,1 foiz), arabiy-forsiy-turkiy soʻzlar 214 ta (2 foiz) dir.

Asardagi turkiy TEQ ga mansub 691 soʻzlar maʼno jihatidan nihoyatda xilma-xildir. Ular tahlil etilganda alohida sohaga oid nomlarni tasnif qilish unchalik maʼqul boʻlmaydi. Chunki 4260 soʻzdan 524 tasi 12,3 foizigina sof turkiycha soʻzlarni tashkil qiladi.

Sof turkiy soʻzlar:*adoq, yogʻ//ayoq, ayla-, aylan-, ayril-, ayru, ayt, aka, anga, angla-, anda, andoq, ancha, aro, asra-, asru, ato (ota), achchiq, aya-, barmoq, barcha, ber-, beri, berk, biz, biyik, bil-, bilan, bir, bir-bir, birdam, bir-, ikki, birla, birov, biror, bit-, biti-, bitikchi, bogʻla-,bogʻliq, boq-, bor, bor-, bora, bori, boricha, borcha, bos-, bot, bosh, bosh-, boshicha, boshqa, boshla-, boshligʻ, boshtin-ayoq, bu, buz-, buzugʻligʻ, bukun, boʻl-, boʻlgʻudek, bulut, burun, burungʻi, butmak, buyur-, boʻy, buyla, boʻyun, dagʻi, de-, dimogʻ// dumogʻ, dogʻi, doyim//doim, ye-, yel, yel-, yolin, yemak, yomgʻur, yemir-, yeng-, yer, yerlik, yet-, yetti, yovush-, yogʻ-, yogʻin, yoz-, yoy, yoyil-, yoq-, yolgʻon, yolgʻuz, yomon, yomonla-, yomonlik//yomonluq, yon, yon-, yonchoq, yop-, yor-, yora, yorligʻ//yorliq, yormaq, yoron, yorsiz, yorugʻ, yorugʻlik//yorugʻlugʻ, yorut-, yot-, yosh, yoshlik, ila, ilik, in-, inilik//iniliq, ini, irin, is, isla-, islik, ista-, it-, ich-,*

ichguvchi, ichirgandek, ichkuchi, ichra, ish, yibor-, yig'il-, yigirma//yigirmi, yigit, yigitlik, yig'ishtur-, yig'la-, yiqil-, yil, yilliq, yiroq, yo'q, yo'qlug', yo'l, yo'luq-, yo'sin, yo'sunluq, kabi, kez-, keyin, kel-, kes-, ket-, kech-, kecha, kechimlik, kiyiz, kim, kimsa, kir-, kirpik, kichik, kichiklik, kishi, kiy-, ko'b, ko'z, ko'zgo', ko'zidek, ko'zluk, kuy-, ko'k, ko'ks, kul, kul-, kulku, kumush, kun, ko'n-, ko'ngil//ko'ngul, ko'ngulluk, kunduz, kun, ko'p, ko'r-, ko'ra, ko'rub-ko'rmas, ko'tar-, kuch, kuchli, man, men, mendek, min-, ming, nayla-, net-, necha, nechuk, nechun, nimarsa, og'iz, og'a, og'ri-, oyoq, oz, ozroqcha, oy, oydek, oyin, oq-, ol, ol-, oli-da, olti, olti-yetti, omiylik', ona, onsiz, oncha, ora, orqali, ort-, ortug'//ortuq, os-, osonlik, ost, ot, ot-, ota, ota-ona, otar-tutar, otlan-, otlig', och-, ochiq, osh, oshliq, pufla-, sakkiz, sakson, saqol, sana-, san, sanch-, sari, sarig', sekkiz, sekri-, sekson, sen, sig'-, siz, sila-, silki-, sin-, sovur-, sovut-, sol-, soch-, suv, sug'ur-, sudra-, so'z, sun-, sur-, sustay-, so'r-, so'zla-, so'ng, so'nggi, so'ngok, so'ngra, so'nrag'i, tayog'la-, tanga, tangri, tani-, tarqal-, tashla-, teg-, tegra//tegru, tez, tezlik, teng, tengri, tengriliq, tep-, tiy-, til, tila-, til-, tin-, tirguz-, tirik, tog', toy-, tom-, ton-, tong, top-, topshir-, toriq-, tort-, tortquvchi, tosh, toshqari, tub, tug'-, tuga-, tuganchi, tuz, tuz-, tuzat-, tuzguchi, tuk, tul-, tun, tur-, turk, turkman, turkcha, tur-, tut, tut-, tutash-, tufrog'-, tush-, tutosh-, , to'k-, to'y, to'qquz, to'qson, to'la, to'lun, to'n, to'r, to'rt, u, uyot, uz-, uzra, o'z-o'zi, uzun, uy, uyqu, uyla, uylakim, o'yna, ulg'ay-, ulug', ulus, ulcha, un, una-, unut-, ur-, urush, urush-, ust, uch, uchqun, o'chog', uchun, uchur-, ushbu, ushmundoq, ushoq, uyu-, uyat, uyatlig', chayna-, chaq-, chala, chal-, chek-, cherik, chiq-, chin, chirma-, chiroylik, chog', chog'ir, chog'lik//chog'liq, chok, chol-, chop-, shu, shundoq, evrul-, ega, egalla-, egn, edi, ey, ekan//ekon, el, ellik, elt-, elchilik, emas, emdi, emish, en-, endi, er, er-, erdi, erish-, erkan//erkin, ermas, ermaslig', ermish, ersa, erur, esa, et, et-, etak, eshak, eshik, eshit-, yubor-, yuz, yuz, yuzlan-, yuzluk, yuqori, yumala-, yur-, yut-, yuxlaqu, yayoq, yakdastlik, yalang, yamog'liq, yamon, yana, yangi, yanglig', yara, yarash-, yarim, yarmoq, yasa-, yasoq, yasol, yaxshi, yaxshiyomon, yasha-, yashurun, o'g'il//o'g'ul, o'g'urla-, o'z, o'zbek, o'k, o'ksuk, o'ksu-, o'q, o'qi-, o'l-, o'n, o'p-, o'rgan-, o'rta-, o't, o't-, o'tluq, o'tru, o'ttiz//o'ttuz,

o'xsha-, o'yun, qayon, qazoqlig', qazon, qay, qayg'u, qaysi, qayt-, qalin, qani, qanot, qari, qariliq, qaro, qarong'u//qaronqu, qarshiliq, qatiq, qattig'//qattiq, qachon, qil, qilg'ondek, qilg'onlaricha, qilg'uv, qilg'udek, qil-, qiluvchi, qirq, qirog', qiron, qisqa, qoz-, qol-, qon, qon-, qotil-, qoch-, qosh, qo'buz-, quyi, qo'l, qullug'//qulluq, qul-, quloq, qum, qo'p-, quruq, qurchuq, qutqar-, qutul-, qo'sh, qo'y-, qo'rg'on, qo'rq-.

Arabcha-turkiycha so'zlar: *avvalgi//avvalg'i, avdatliq adablig'//adabliq, aybsiz, astrabodlig' atvorliq, axloqlik, ahvollig', bul'ajablig', buxoroliq, vafosiz, viqorliq, vujudlo'q, da'volik, devonalardek devonalig', devonboshi, diqqatlik, diqqatsozlig', jafochi, jurjonlik, jo'nobodlig', zarofatliq, zarradek, zehnlilik, zotlig', zulfidek, idrokliq, ilmliq, insoniyatlik, kabudjomalig', kamardo'zliq, kimyogarlik, kotiblik, kohilliq, lavandlig', latofatlik, lolliq', mabhutluq, mazasiz, mazlumshiorliq', mazmunluq, maylliq, manishlik, mashliq, matla'dek, matla'larcha, mahdiylik, mahoratlig', mahrumluq, mashg'ulluq, mashrabliq, mashhadlig', minnatdorlig', mulloliq, mutasavvirliq', muxovaraliq, muhovaraliq, naqqqoshlik//naqqqoshliq, nasabliq, nafsliq, niyozmandlig', odamiylik//odamiyliq, omiyliq', oshiqliq, oshuftalig', ra'noliq', sabodek, sabrsiz, savoddek, sahariydek, sahhoflik, simnonliq, sifotliq', sovaliq, suhbatliq, taaqqulluq, tabaslik, tabrizlik, tab'lig'// tab'lik//tab'liq, tavrlig'//tavrlik//tavrliq, tayobodlig', taqvimdek, taxayyulluq, ta'zimlik, telbalardek, tiyralik, turfaliq, turshizlik, uzrxohlig', xulqlik//xulqluq, shayxliq, shakllik, shikoyatpayvandlig', shiorliq, shirinadolliq, shoirlik//shoirliq, shu'badabozliq, qabuliyatlik, qalandarlik, qasidaxonliq, qobiliyatliq', quvvatliq', qullug'//qulluq, g'azlfurushluq, g'amxorliq, g'ariblik, hayotdek, hinducha, hiriqlik, hofizaliq, hofizasicha, hullabofliq', hurmatliq'.*

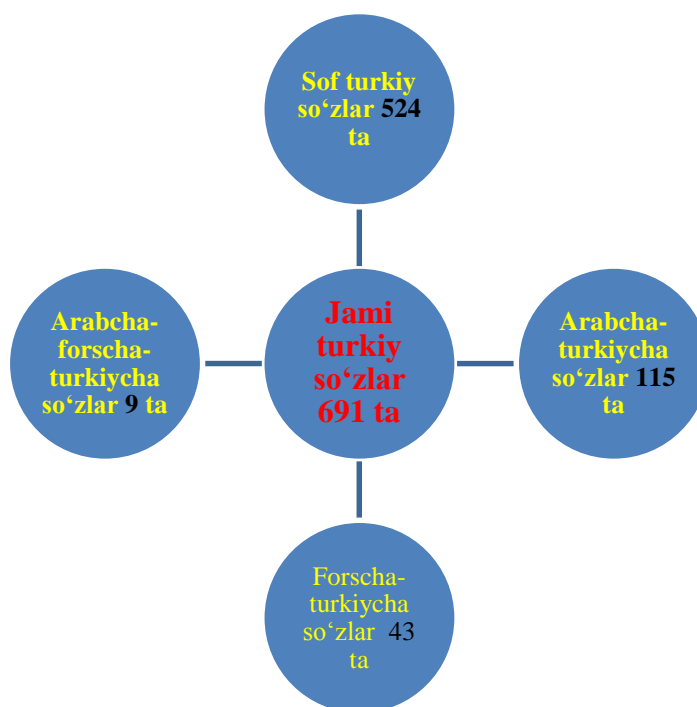
Forscha-turkiycha so'zlar: *sipohiylik, shogirdlik, sho'xlik//sho'xluq, yakdastlik, yamog'liq, g'unchadek, hushyorliq'. badxo'yug', badshe'rlik, barhamliq', bedillig', beixtiyorliq', beparvolig', betobliq', betoqatliq', bexudliq', behollig', bechoraliq', birdam, bulbuldek, gustohlik, darveshlik//darveshliq, darveshxo'yug', darzigarlik, diljo'yug'//diljo'yug', donoliq, jomabofliq, jonliq', zeboliq', ziyoratgohliq, zorliq', kamlik, kamongarlik, kapanakpo'shluq,*

kissado‘zluq, kordgarlik, kosagarlik, nomurodlig’//nomurodliq, notavonlig’, navisandalik, loladek, naqshbozlig’, noziklik//nozukluk osonlik, parishonlig’, podshohlig’, purgo‘ylik, purkorlig’, puxtaliq’, pushaymonlig’, ravonlig’, ranginlig’, rasvolig’, rahnamoyliq, sodaliq’, somonliq, sofliq’, tanburachi, tirandozlik, farzandlig’, xayolangezlik, xaymado‘zluq, xaroblig’, xiraliq, xishtmolliq, xomlik, xorlig’, xubliq//xublug’, xudoroylik, xudroylik, xurasonliq, xushgo‘ylik, xushluq, xushxonliq, chechaktuluq, choshnilig’, shaydoliq’, sharmandaliq’, sherozlik//sherozliq, shikastalik, shikofliq’.

Arabcha-forscha-turkiycha so‘zlar: *ra‘nosifatliq, badfe‘lliq, besababliq’, behijobliq, nuqtapardozliq’, naqqoshliqdek, faqrpeshalik, fanoandeshalik, xushtab‘liq’.*

Asarda qo‘llangan turkiy so‘zlarni quyidagi jadvalda ifodalash mumkin:

(4-jadval)

a) otlar: *adoq’// yog’//ayoq, aka, ato (ota), barmoq, bosh, boshlig’,bulut, burun, bo‘yun, dimog’// dumog’, yel, yolin, yomg‘ur, yer, yog‘in, yoy, yomonlik//yomonluq, yora, yorlig’//yorliq, yormaq, yorug‘lik//yorug‘lug’, yosh, yoshlik, ini, irin, is, yigit, yigitlik, kimsa, kirpik, ko‘z, ko‘zgu, ko‘ks, kul, kulku, kumush, kun, ko‘ngil//ko‘ngul, kun, kuch, og‘iz, og‘a, oy, ona, ot, ota-ona, osh,*

saqol, tanga, tangri, tegra//tegru, tosh, turk, etak, eshak, eshik, yarmoq, qazon, qanot, quloq, qum.

b) fe'llar: *ayla-, aylan-, ayiril-, angla-, asra-, aya-, ber-, bil-, bit-, biti-, bog'la-, boq-, bor-, bos-, boshla-, buz-, bo'l-, buyur-, de-, ye-, yel-, yemir-, yeng-, yet-, yovush-, yog'-, yoz-, yoyil-, yoq-, yomonla-, yop-, yor-, yorut-, yot-, isla-, ista-, ich-, yibor-, yig'il-, yig'ishtur-, yig'la-, yiqil-, yo'luq-, kez-, kel-, kes-, ket-, kech-, kir-, kiy-, kuy-, kul-, ko'n-, ko'r-, ko'tar-, min-, nayla-, net-, tayog'la-, tani-, tarqal-, tashla-, teg-, tep-, tiy-, tila-, til-, tin-, tirguz-, tom-, ton-, top-, topshir-, toriq-, tort-, qil-, qoz-, qol-, qon-, qotil- qoch-, qo'p-, qutqar-, qutul-, qo'y-, qo'rq-*

Biz yuqorida ot va fe'l so'z turkimiga mansub so'zlarnigina ma'no jihatdan tasnif qildik. Otlar kabi fe'llar ham lug'aviy ma'no guruhlariga ajratilishi mumkin, lekin bizga ularning ichki tasnifi bilan shug'ullanishga ishning hajmi imkon bermadi. Olmosh va ravish so'z turkumlariga mansub so'zlar ham anchagina, biroq ularni ma'noviy va lug'aviy jihatdan tasnif qilishga yetarli asos yo'q. Boshqa turkumlarga oid so'zlar ham yodgorliklarda uchraydi. Bu so'zlar haqida ham olmosh va ravish so'z turkumlari haqida bayon etilgan fikrni aytish mumkin.

Alisher Navoiy "Majolis un-nafois" asari leksikasida yordamchi so'z turkumlariga xos: bog'lovchilar *-kim, toqi/dog'i*; ko'makchilar: *birla/birlan/bilan, uchun, uzra, ko'ra, sari*; undov: *oyo* kabi so'zlar ham keng qo'llangan. Demak, Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asaridagi turkiy TEQning asosiy qismini fe'llar tashkil qiladi, chunki bu asar XIV-XV asrlarda Movaraunnahr va Xurosonda yashab ijod etgan 445 shoirning hayoti haqida qisqacha ma'lumot beradi, shuningdek, ularning g'azallaridan namunalar keltiradi. Bu ijodkorlarning faqat 14 tasi turkigo'y bo'lib, qolgan 431 tasi fors-tojik tilida ijod qilishgan. Shu boisdan ham bu "Majolis un-nafois"da adabiyot va ijod bilan bog'liq so'zlar qo'llangan va ular o'z atrofida arabiy-forsiy sinonimlarni birlashtirgan. Shuning uchun ham yodgorliklarda turkiy TEQga mansub so'zlar son jihatidan o'zlashgan so'zlardan kam bo'lsa-da, ular dominant sifatida faoliyat ko'rsatgan. Ushbu bo'is ham turkiy so'zlar nufuzi arabiy va forsiy so'zlardan ustunligi ta'minlangan.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, arabiy TEQ ga mansub so‘zlar Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari leksikasining 39 foizini (1661 leksema) tashkil qiladi (aralash tipdagi so‘zlar bu hisobga kirmaydi)².

Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asarida qo‘llangan *firdavstazyin, irshod, istifoda, kudurat, mas’ud, mashmumot* singari yuzlab so‘z va so‘z birikmalarini so‘zlashuv uslubiga xos deyish mumkin emas.

1.3. “Majolis un-nafois” asarida qo‘llangan arabcha so‘zlar qatlami

“Majolis un-nafois” leksikasidagi arabcha TEQ ga mansub so‘zlar tashqi moddiy jihatdan bir bo‘g‘inli - ikki fonemali (*to*) so‘zidan besh bo‘g‘inli, o‘n fonemaligacha (*moxalaqalloh*) bo‘lgan so‘zlarni tashkil qiladi. Masdarlar (harakat nomlari), mavhum otlar, fe’llarning deyarli barcha faol va majhul (passiv) nisbatlari, joy va payt nomlari (MaSSaS tipidagi), shaxs otlari (SaSSaS tipidagi), fe’llardan kelib chiqqan sifatlar, otlarning siniq ko‘plik formalarini tashkil qiladi³.

Masdarlar: *adalat, ada, bayt, sabab, tavsif, iltifat, istigaa ixtiyar, kiyosat, malahat.*

Mavhum otlar: *azimat, marhamat, vazh, va’da, vahshat, davran, javhar, jur’at, zaman, izzat, shm, iman, irada, ixtiyar.*

Muayyan (konkret) otlar: *kitab, maktab, muhr, naqsh, oraz, naxl, ravoq, sanduq, tabaq, tovus, hujra.*

Sifatdoshlar: *mubaddal, muvakkil, munqati’, muntazir, mutahayyir, musallam, muqayyad, muqarrar, mug‘anniy.*

Shaxs otlar: *amir, vazir, ma’shuq, mo‘min, nabi, sultan.*

Fe’ldan kelib chiqqan oddiy darajadagi sifatlar: *mahbub, mahrum, mahram.*

Orttirma darajadagi fe’l sifatlar: *a’zam, afzun a’za, ahval.*

Nisbiy sifatlar: *boqi(y), ilohi(y), kayoni(y), vovi(y), asi(y).*

Ravishlar: *avval, batinan, zahiran, alhal, filhal.*

Bog‘lovchilar: *amma, va.*

² Каримов А. Алишер Навоийнинг "Фарход ва Ширин" достони тилининг лексик-семантик ва стилистик хусусиятлари. Филол.фан. ном. дисс. – Тошкент, 1973.

³ Абдурахмонов Ф. Тарихий синтаксис//Ўзбек тили тарихий грамматикаси курси бўйича материаллар. – Тошкент, 1974.

Siniq ko‘plik son formalari: *avsaf* - *vasf* so‘zidan, *avqaf* – *vaqf* so‘zidan, *atrof-taraf* so‘zidan, *aflak* – *falak* so‘zidan, *af‘al* – *fe‘l* so‘zidan, *afg‘on* - *fig‘on* so‘zidan, *axbor* - *xabar* so‘zidan, *ahvol* - *hol* so‘zidan, *ehson* - *hasan* so‘zidan, *e‘zoz* - *aziz* so‘zidan.

Ko‘plik sonning to‘g‘ri yoki to‘liq ko‘rinishlari: *himayat*, *tarbiyat*, *sulukat*, *savalat*, *kayfiyat*, *ahvalat*, *mavjudat*.

Joy va payt nomlari: *mavzi*’, *mavsum*, *mazklis*, *maydan*, *manzil*.

Arab masdarlari aksariyat turkiy yodgorliklarda bo‘lgani kabi Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida ham o‘zlarining fe‘l-otlik ma‘nolarini saqlagan. Masalan: *tavsif*, *tavof*, *qatl*. Ular ko‘pgina hollarda ot-fe‘l tipidagi qo‘shma fe‘llar tarkibida *et-*, *qil-*, *ayla-* so‘zlari bilan ot vazifasida kelib, o‘timli fe‘llarni hosil qiladi: *taklif qil-*, *tasnif ayla-*, *tark et-*kabi. Bunday masdarlar bo‘l- fe‘li bilan birikib, ko‘pgina qollarda murakkab o‘timsiz fe‘llar yasagan:

Mirning asli Ozarbayjondindur va mavludi Sarob otlig‘ kentdindur. Yigitliklarida shayx Sadridin Ardabiliy (quddisa sirruhu)g‘a murid bo‘ldilar (3).

Sayd etti dilbarim meni oshufta sochdin,

Soldi kamand bo‘ynuma ikki qulochdin (32).

Hazrati Mirg‘ama‘lum bo‘lg‘och, oni o‘z suhbatidin mahrum qilib xonaqoxdin ixroj qildilar va buyurdilarkim, hujrasini buzub tufrog‘in toshqari tashlasinlar (5).

Ba‘zan arab masdarlari o‘zlarining ot-fe‘llik xususiyatlarini yo‘qotib, muayyan moddiy narsalarni anglatib kelgan: *kitob*, *bayt*, *davot*. Mavhum ma‘no anglatuvchi masdarlar shu o‘zakdan hosil bo‘lgan so‘zlar bilan sinonimik munosabatga kirisha olishi arab tili grammatikasi uchun odatiy hol. Bu xususiyatga molik so‘zlar Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida keng qo‘llangan: *azm-azimat*, *karam-karamat*, *saval-savalat*.

Yodgorliklarda aniqlik nisbatida (CaCnC qolipli) va *mu-* old qo‘shimchali *-i-* infiksli arabcha sifatdoshlar ajralmas otsifatlar tarzida qo‘llangan bo‘lib (a), majhul nisbatdagi sifatdoshlar (MuCCnC qolipli) va *mu-* old qo‘shimchali, *-a-* infiksli holatda (b) qo‘llanadi:

a) *kozib*, *vosiy*, *zolim*, *sohib*, *muvakkil*, *mutahayyir*, *mutavajjih*;

b) *azimat*, *alamat*, *asalat*, *kiyasat*.

Shaxs otlari (CaCCaC qolipli) doimo otsifat tarzida qo‘llangan: *shar‘iyot, sifot, sodot, takallufot, avsot, falakiyot*.

Alisher Navoiy arabcha oddiy darajadagi sifatlarni ot-sifat tarzida qo‘llasa (a), orttirma darajadagilarni faqat sifat turkumi sifatida qo‘llaydi va daraja ma‘nosini aks ettirmaydi (b):

a) *zaiif, kabir, mazlum, rahim*;

b) *mubtalo*.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”da arab nisbiy sifatlari o‘z ma‘nosini to‘liq saqlaydi: *vahshiy, majoziy, rabboniy, haqiqiy, boqiy*.

Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asari leksikasida arabcha yordamchi so‘z turkumlari ham o‘z ma‘nosida qo‘llanadi: *amma, va* kabi teng bog‘lovchilar.

Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” muallifi ko‘plik sonining to‘g‘ri formalarini ko‘plik sonining to‘g‘ri formalarini (jen. rod. *-at*, qo‘shimchali, muj. rod *-in* qo‘shimchali) juda kam qo‘llagan (a).

Siniq ko‘plik qo‘shimchalarini esa ko‘plikni anglatgan holda (b), ayrim hollarda birlik ma‘noda (v) qo‘llagan:

a) *diyomat, zarurat, inoyat, karomat*;

b) *avsof, avqof, amvol, ahkom*;

v) *atrof, ahvol*.

Demak, arabcha so‘zlarning ko‘p qismini masdarlar, sifatdoslar, ko‘plik sonning siniq shakllari va mavhum ot ma‘nosini anglatuvchi so‘zlar hamda muayyan otlar tashkil qiladi. Biroq dalillardan ma‘lum bo‘lmoqdaki, o‘zlashgan so‘zlar alohida lug‘aviy ma‘noviy guruhlarni tashkil eta olmaydi. Shuning uchun ham arabcha so‘zlarni sistem leksikologiyada ajratilgan tub turkiy TEQdagi leksik-semantik va mavzuviy guruhlarga ularning teng darajadagi a‘zosi sifatida kiritish mumkin.

1.4. “Majolis un-nafois” asarida qo‘llangan forsha so‘zlar qatlami

Yuqorida ko‘rsatib o‘tganimizdek, forsiy TEQga mansub so‘zlar Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida 781 birlikni tashqid qiladi

(15, 6 foiz). Shundan 236 tasi (2,9 foiz) o‘zagi arabcha va yasovchi qo‘shimchasi fors-tojikcha bo‘lgan so‘zlardir (5-jadval).

Uzoq tarixga nazar solsak, forsiy tilli xalqlar bilan turk ulusining aloqalari ildizi juda qadimiy ekanligining guvohi bo‘lamiz. Daqiq tilshunos Mahmud Koshg‘ariy ham XI asrdayoq bu do‘stlikni e‘tirof etib, turkiy va forsiy ikki tillilik mazkur xalqlar o‘zaro aloqalarining mushtarak va qadimiy ekanligini ta’kidlagan edi. Shuni bilish mumkinki, ko‘plab forsiy so‘zlar V-XI asrlarda turkiy tillarga kirib kelgan.

Bu so‘zlarning iste‘moli XIV-XV asrlargacha kengayib bordi, hatto XIX asrgacha ularning qiymati pasaymadi. Shuning uchun ham Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida fors-tojikcha so‘zlarning ko‘lami turkiy so‘zlarnikiga qaraganda bir muncha ko‘pdir⁴.

Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asari leksikadagi forsiy TEQ ga mansub so‘zlarni tashqi-moddiy tomondan bir bo‘g‘inli ikki fonemali (*ta-* old qo‘shimchasi) bo‘g‘inli 12 fonemalikkacha bo‘lgan so‘zlar (parishanahval) tashkil qiladi.

Grammatik mansubligiga ko‘ra forsiy so‘zlar quyidagicha:

Otlar: a) konkret otlar: *abr, amakizoda, ashk, bag‘r, badan, bang, bog‘, bog‘bon, bog‘ot, bozor, bunafsha, bo‘ston, ganj, gardun, gov, gul, gulzor, guliston, guhar, go‘sh, dar, dara, darvesh, darvoza, daryo, dast, dastor, dushman, do‘kon, do‘st, nayza, non, ob.*

b) mavhum otlar: *afsona, afsun, bahona, lof, maza, noz, nola, orzu, orom.*

Sifatlar: *afzun, beh, zar, zo‘r, pinhan, pok, rasvo, siyoh, xijil, xurram, xursand, xo‘b, cholok, sharmanda, shodmon, sharmisor, shoyista, sho‘rida, buzurg, bag‘oyat, bad, buzurg, garm, gulgun, devona, dilkash, dono, durust, zebo, zor, kabk, kam, kobud, zod, ozoda, orasta, orosta, osoyish.*

Misollardan shu narsa ayon bo‘ladiki, o‘zlashma so‘zlarning katta qismini konkret ma‘noli otlar va asliy sifatlar tashkil qiladi. Bundan tashqari, old qo‘shimcha

⁴Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. Э.И.Фозилов тахрири остида. I том. – Тошкент 1983. II том. – Тошкент 1983; III том. – Тошкент 1984. XV том. 1985.

affiksoidlar bo‘lmish *be-*, *ba-*, *ser-*, *pur-*, *xush-* bilan yasalgan sifatlar ham talay. Masalan: *bag‘oyat*, *bechora*, *befoyda*, *behad*, *behayo*, *serob*, *purkor*, *puroshub*, *xushgo‘y*, *xushhol*, *xushhol*, *xushnavis*.

Ravishlar: *kam*, *bisyar*, *anchunan*, *xiyla*.

Sifatdoshlar: *sargashta*, *shikasta*, *shukufta*.

Modal so‘zlar: *kashki*, *magar*, *shayad*.

Bog‘lovchilar: *agar*, *lekin*, *valekin*, *gah-gahi*, *ya*.

Undovlar: *ey*, *vay*, *hayi huy*, *zihi*.

Sof forsiy so‘zlar. *Abr*, *abtarvash*, *abtarsheva*, *avbosh*, *agar*, *agarchi*, *az*, *amakizoda*, *andoz*, *afsona*, *afsun*, *ashk*, *ashkbor*, *ba*, *bag‘oyat*, *bag‘r*, *bad*, *badal*, *badan*, *badbaxt*, *badzabon*, *bajo*, *bazmgoh*, *bayram*, *baland*, *balki//balkim*, *bang*, *band*, *banda*, *bar*, *barhaq*, *barham*, *bas*, *base*, *baxt*, *baxshish*, *baho*, *bahodir*, *bahona*, *bahor*, *beandoza*, *beandom*, *begona*, *bedavo*, *bedod*, *bejihat*, *beixtiyor*, *beqaror*, *bemaoshlik*, *bemehr*, *beminnat*, *bemonand*, *beparvo*, *bexabar*, *bexeshona*, *bexonumon*, *bexudona*, *bechora*, *besha*, *biyobon*, *binish*, *bisyor*, *bo*, *bovar*, *bovujudi*, *bog‘*, *bog‘bon*, *bog‘ot*, *boz*, *bozor*, *bora*, *buzrukvor*, *buzurg*, *buzurgvor*, *buzurgzoda*, *buzurgmanish*, *bunafsha*, *bunafshazor*, *bunyod*, *bo‘ston*, *vale*, *gavhar*, *gavharzoyi*, *gavharrez*, *gado//gadoy*, *ganj*, *gar*, *gard*, *gardun*, *gardunjoh*, *garm*, *gah*, *gasht*, *gilaomiz*, *girdob*, *giryon*, *girst*, *giriftor*, *giryay*, *gov*, *goh*, *goh-goh*, *goh-gohi*, *goho*, *guvoh*, *gudoz*, *guzir*, *go‘iyo*, *gul*, *gulandom*, *gulafshon*, *gulbarg*, *gulbong*, *gulgun*, *gulzor*, *guliston*, *gulnor*, *gulchehra*, *gulshan*, *gul‘uzor*, *gunash*, *gunbaz*, *gung*, *guruh*, *guftor*, *guhar*, *guharbor*, *guharnigor*, *go‘sha*, *go‘sh*, *go‘yanda*, *go‘yo*, *go‘yoki*, *go‘yon*, *go‘l*, *go‘riston*, *go‘rxona*, *go‘stoxona*, *davron*, *dam*, *dam-badam*, *dar*, *dara*, *darvesh*, *darveshvas*, *darveshona*, *darveshsifat*, *darvoza*, *dargoh*, *dard*, *dardmand*, *dardmandona*, *daryo*, *darig‘*, *dariy*, *darmahal*, *darmon*, *darun*, *darham*, *dast*, *dastgir*, *dastgoh*, *dastmoya*, *dastor*, *dastras*, *dastur*, *dasht*, *devon*, *devona*, *devonavash*, *devonavor*, *devor*, *dehdor*, *dida*, *diqqatpesha*, *dil*, *dilbar*, *dildor*, *dilkash*, *dilnavoz*, *diloro*, *diloshub*, *dilpazir*, *dilpisand*, *dilrabo*, *dilraboyanda*, *dilfirib*, *dilxasta*, *dilxoh*, *dimog‘*, *dindor*, *dog‘*, *dod*, *dol*, *domgoh*, *donish*, *donishvar*, *donishmand*, *donishmandona*, *donish*, *dono*, *dor*, *doro*, *doru*,

doston, doxil, doxil, du, dud, dun, durarbor, durbor, durust, dushman, do'kon, do'st, yod, yodgor, yor, yoron, yoxud, jahon, jahongashta, jahongir, jahonoro, jahonso'z, jigar, jilvagar, jon, jonbaxsh, jonvor, jongudoz, jonon, jonparvar, joro'bkash, judo, zabon, zad, zang, zangor, zanjir, zar, zarifvash, zarofatandesha, zeb, zebo, zor, kabk, kadxudo, kam, kamand, kar, kobud, kog'az, kokul, kom, kor, korgoh, korxona, kosagar, koshki, ko'y, kulba, ko'shish, kushonish, ko'yu-ko'cha, lab, labolab, lavand, lavandvash, lavandsheva, lagan, laylivash, lak, lang, langar, lat, lekin, lola, loubolivash, lof, magar, magarkim, mag'zoba, maza, may, maygun, maydon, maymun, mayoba, mast, meva, mirzoda, moh, mujda, mo'y, murg', mushkbo'nabira, navbahor, navisanda, navish, navoyib, navoh, navohiy, navras, nadimsheva, nayobat, nayza, nayshakar, namak, namudor, nargis, nigor, nigoriston, nigun, nob, nogah/nogoh, nodon, noz, nozanin, noziksheva, noz, nozuk, nokas, nola, non, nonvoy, nopaydo, notavon, noxush, nohamvor, noshod, noshoyista, no'sh, ob, obodon, ovoza, ogoh, ozod, ozoda, ozodavash, ozurda, oyin, oyina, omad, omizish, orasta, orzu, oroyi, orom, oromgoh, oromijon, orosta, osoyish.

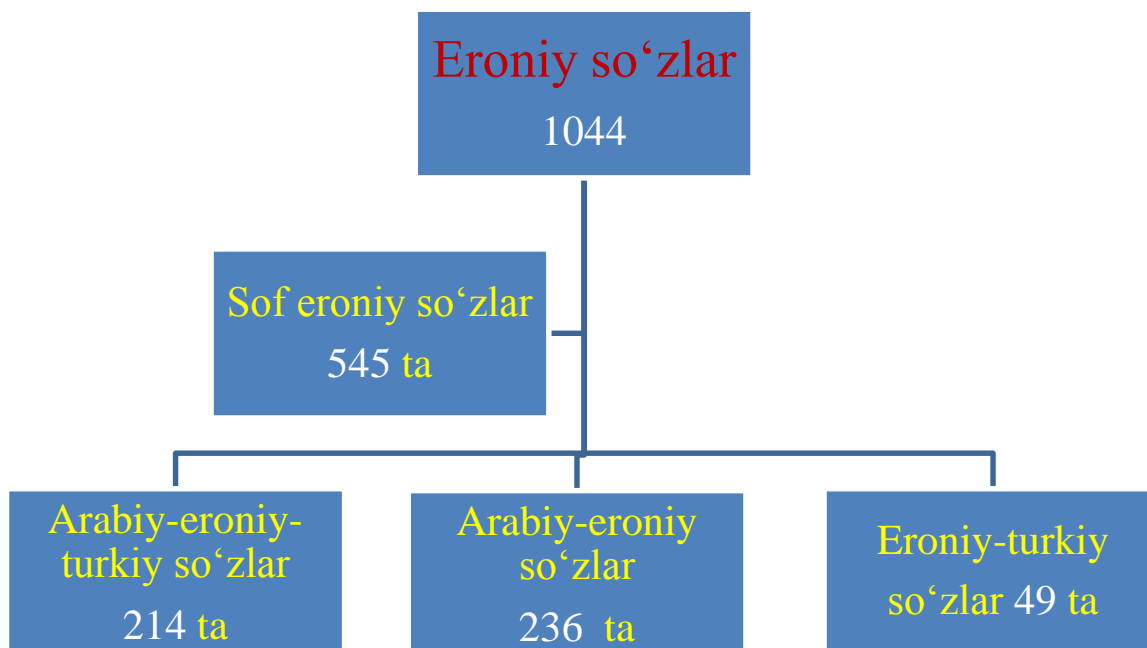
Misollardan shu narsa ayon bo'ladiki, o'zlashma so'zlarning katta qismini konkret ma'noli otlar va asliy sifatlar tashkil qiladi. Bundan tashqari, old qo'shimcha affiksoidlar bo'lmish *be-*, *ba-*, *ser-*, *pur-*, *xush-*, *ba-* kabilar bilan yasalgan nisbiy sifatlar miqdori ham anchaga yetadi.

Arabcha-forscha so'zlar. *Bemor, bebadal, bebahra, amaldor, badmaosh, badfe'l, badxo'y, badxulq, bahramand, beadabona, beadad, beaql, bevafo, bevosita, benazir, benasib, benihoyat, betaayyun, betaamul, betakalluf, betob, betoqat, befoyda, behad, behayo, behol, olamgir, vazirzoda, mavlonozoda, mavolivash, musulmonvash, mushkulkusho, odamzoda, odamivash, odamizod, odamisheva, olamoroyi, sayidzoda, tabibsheva, turkvash, turkigo'y, turkiy, turkona, turkonaroh, g'amgin, g'amkash, habissheva, havasnok, hazlomez, hamroz, hamsabaq, hamuldara, hozirona.*

Ma'no munosabatlariga ko'ra forsiy so'zlarni ham mavzuviy va lug'aviy grammatik guruhlariga bo'lish mumkin. Mazkur lug'aviy ma'no guruh (LMG)

larning teng ma'noli a'zolari, sinonimlari tarzida yoki LMG larning yangi qo'shimcha ma'no (konnotativ) (a) va uslubiy ma'no (ottenka) bilan boyituvchi (b) birikmalari (leksema) vazifasida qo'llanganligini ko'rish mumkin:

5-jadval

Agar arabcha TEQ da mavhum ma'noli so'zlar yetakchi o'rinda tursa, forsiy TEQ da esa konkret ma'noli so'zlar asosiy o'rinda turadi. Masalan, *bemehr*, *beparvo*, *gulandom*, *gulafshon*, *gulgong*, *gulgun*, *gulnor*, *gulchehra*, *gul'uzor*, *guhabor*, *guharnigor*, *dilbar*, *dildor*, *dilkash*, *dilnavoz*, *diloro*, *diloshub*, *dilpazir*, *dilpisand*, *dilrabo*, *dilraboyanda*, *dilfirib*, *dilxasta*, *dilaram*, *dilbar*, *yar*, *mah*, *mohi tobon*, *chashmi giryon* singari bir sinonimik qatordaga so'zlar yagona tushuncha - sevgili ma'nosini anglatadi.

*Vah, ne holatdurki, men har necha ko'rguzsam niyoz,
Ey mahi **bemehr**, sendin zohir o'lmas g'ayri noz (100).*

*Tushgali hajringda, ey sarvi **gulandomim** mening,
Ne ko'zumda uyqu bor, ne jonda oromim mening (102).*

*Sendin ayru tushgali, ey **mohi tobonim** mening,*

Dam-badam qonyoshi yig'lar chashmi giryonim mening (102).

Nazmiy uslubga xos bunday arabcha va fors-tojikcha soʻzlar Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari leksikasining 15,6 foizini tashkil qiladi. Albatta, bunday soʻzlar oʻzaro alohida leksik-semantik va mavzuviy guruhlariga ajralmasdan hayotiy zarur narsa va voqea-hodisalarni qoʻshimcha maʼnolar bilan toʻldirish uchun xizmat qilgan.

Biroq bunday qatʼiy va aniq riyoziy koʻrsatkichlar, shuningdek, TEQLarning lugʻaviy-tavsifiy bayoni etimologik qatlamlar hamda ularning birliklari haqidagi tashqi maʼlumotlar beradi. Biz bu maʼlumotlarga tayanadigan boʻlsak, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida turkiy soʻzlar miqdori deyarli barcha qatlamlardan past degan xulosaga kelamiz. Bunday xulosalar eski oʻzbek tili leksikasi boʻyicha qilingan deyarli barcha tadqiqotlarda mavjud. Afsuski, bu riyoziy-tavsifiy maʼlumotlar turli xildagi TEQLarning, jumladan, turkiy, forsiy va arabiy soʻzlarning tildagi sifat mavqei toʻgʻrisida aniq xulosa chiqarishga toʻsqinlik qiladi. Chunki tavsif va roʻyxatlarda, riyoziy koʻrsatkichlarda biz fahm (tajriba, kuzatish, empirik oʻrganish) asosida “Majolisun-nafois” asari lugʻat boyligining tashqi miqdoriy tomoni haqidagi maʼlumotga ega boʻlamiz. Bunday xulosalar koʻp hollarda bizni “aldaydi”. Buning boisi shundaki, qiyosiyot (dialektika) va tasavvuf taʼlimotiga koʻra tashqi tomondan oʻrganish bizni hamma vaqt “yanglishtiradi”, “chalgʻitadi”. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy buni “Lisonut-tayr” asarida ixchamgina qilib “Qosir etti fahmdin idrokni” fahm, yaʼni hodisalarning tashqi xususiyatlari, idrok, esa mohiyatni ochishga toʻsqinlik qiluvchi) deb sharhlagan edi. Haqiqatan ham TEQLarni fahmiy usulda miqdoriy koʻrsatkichlarda va roʻyxatlarda koʻrib oʻtish turkiy, arabiy va forsiy TEQLar orasidagi sifat bogʻlanishlarini sifat munosabatlar bilan qorongʻilashtirib qoʻyadi. Bu qatlamlar orasidagi sifat bogʻlanishlarni koʻrib oʻtish uchun biz namuna sifatida atigi uchta turkiy soʻzni, shu soʻz ifoddlagan maʼnoni anglatuvchi arabiy va forsiy maʼnodoshlarni, yaʼni sinonimlari bilan munosabatini koʻrib oʻtamiz. Bu soʻzlar suyuqlik, tuzluq, goʻzal- kabilardir. Shuningdek, suyuqlik soʻzining sevgili

ma'nosini anglatuvchi arabiy (a) va forsiy (b) ma'nodoshlari (sinonimlari) ham keng qo'llanilgan: (1-chizma)

a) *gulafshon* - *Bu hazratkim, bu majlis ahlining sadrinishidurlar sahobi maoniylari **gavharrez** va bu jamoatkim, ul hazrat xirmani maoniysining xushachinidurlar, gulshani tab'lari **gulafshon** va **sumanbez**, sarxaylg'a vusuli ilohi yetsun va xaylg'a sharafi saodat va mag'firati nomutanohi kasib etsun (62) .*

***guharnigor** – Ma'shuq umidida dardu hasratini izhor qilib betoqatlig'ig'a rahm etmasida u matla'dao'q javob ul tab'i durarbordin va xomai **guharnigordin** raqam topibdurkim, vasfida aql hayron va fahm sargardon (103).*

***guharbor** - Parivash hajrida ozorlaridin ani xabardor qilmoq orzu aylabtur va aning jilvasi muqobalasida ko'zin **guharbor** qilmog'ni havas qilibdur va ikkisi nodir voqe' bo'lubturkim (105).*

***dildor** – G'uncha gar nisbat qilur o'ziga **dildor** og'zini,*

Ey sabo yeli, to'la qon ayla zinhor og'zini (14).

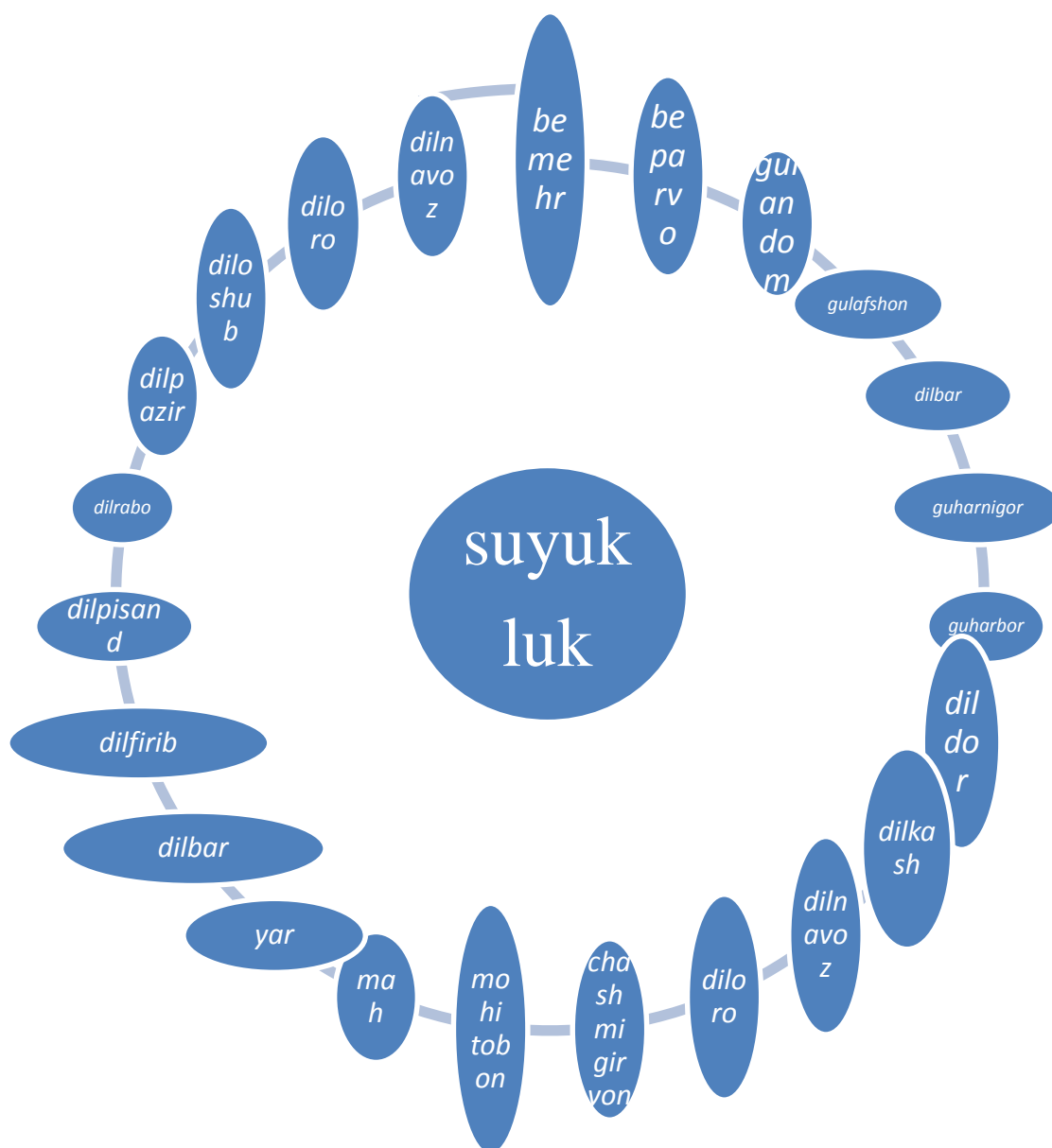
***dilkash** - Surati xush va siyrati **dilkash**, axloqi hamida va atvori pisandida yigitdur (83).*

***dilnavoz** - Yor ishtiyoqinnng suubatida va dardi firoq uquba-tida bu matla' behad **dilnavoz** va bag'oyat jongudoz voqe' bo'lubtur (102).*

***diloro** – Ham bu matla' tavrada-o'q qofiyag'a tag'yir berilib, hamul radifda bu matlai dag'i asru **diloro** va anduhafzo tushubtur (105).*

1 - ch i z m a

“suyukluk» uyasi

Albatta, *suyukluk* (sevgili) va uning ma’nodoshlari ta’riflanayotgan “suyukluk”ning ba’zi tomonlarini tavsiflayoganga o’xshaydi. Chunonchi, *guharnigor*, *dilbar*, *dildor*, *dilkash*, *dilnavoz*, *diloro*, *diloshub*, *dilpazir*, *dilpisan d*, *dilrabo*, *dilraboyanda*. Biroq keltirilgan misollardan bu soʻzlar “suyukluk” ning yoki sevgilining yuzini tavsiflamay, uning oʻzini atayotganligi aniq koʻrinadi.

Suyukluk tushunchasini boshqa soʻzlar bilan atash zaruratidan emas, balki ifoda vositasini rang-baranglashtirish, goʻzallashtirish, istiora, she’riyatda esa vazn, qofiya talabi bilan belgalanadi. Xuddi shuningdek, *jahongashta* soʻzi va uning noturkiy ma’nodoshlarini olib koʻraylik:

a) **jahongashta**- M i r L a v a n d— **jahongashta** kishidur. *Qalandarlik suratida yurur erdi (51).*

jahongir –*Muluk shajarlarining bo‘stoni va salotin gavharlarining ummoni, xoqoni jahongiri sohibqiron, ya’ni Tye m u r K o ‘ r a g o n (89).*

jahonoro – *Saltanat bahrining durri yaktosi va xilofat sipehrining xurshedi jahonorosi, saxovat havosining abri guharbori va shijoat beshasining huzabr shikori (96)*

jahonso‘z – *Rindemu oshiqemu jahonso‘zu joma chok, Bo davlati g‘ami tu zi fikri jahon chi bok (3).*

b) **jonbaxsh** – *Xasta jonim za’fig‘a la’li shakarboring iloj,*

Zor ko‘nglum dardig‘a jonbaxsh guftoring iloj (98).

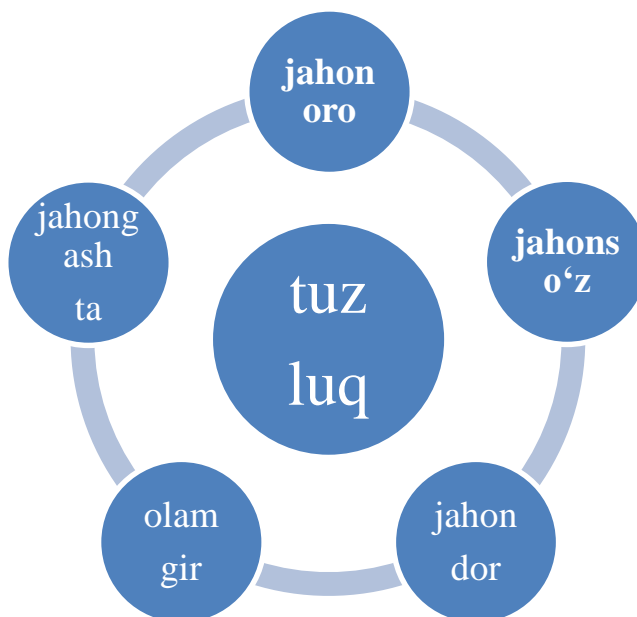
jonvor – *Bir nav’ qadimona she’r ham aytur, ammo yaqindur odamiylik suratidin munxale’ bo‘lub o‘zga jonvor suratig‘a masx bo‘lg‘ay(70).*

jongudoz – *Yor ishtiyoqinnng suubatida va dardi firoq uqubatida bu matla’ behad Dilnavoz va bag‘oyat jongudoz voqe’ bo‘lubtur (102).*

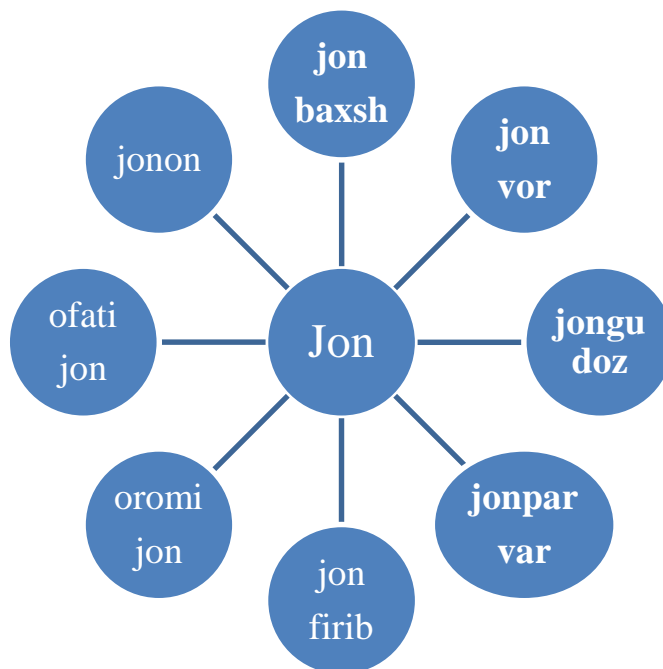
jonparvar – *Bu valoyatosor guruh va bu fasohatshior anbuhlarning ruhlarinikim, xaloyiq ruhi alarning jonparvar nafaslaridin tozadur va ulus osoyishi alarning ruhbxsh kalomlaridin beandoza (13).*

2-chizma

«Tuzluq» uyasi

3- chizma
“go‘zal~” uyasi

Chizmalardan ko‘rinib turibdiki, turkiy suyukluk, tuzluq, go‘zal - so‘zlari uyalarning markazida turadi va qurshovdagi boshqa lafzlarning asosiy ma‘nosi shu kalimalar bilan ifodalanadi. Shuning uchun bu uyalarda ko‘rsatilganidek, asosiy lisoniy ehtiyoj bo‘lgan atash-nomlashni ifodalash ahamiyati turkiy so‘zlarga molikdir. Ularning arabiy, forsiy qurshovlari esa ifodalash, tasvirlash, badiiylik, go‘zallikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Zaruriy ehtiyoj turkiy so‘zlar bilan ifodaningan bo‘lsa, arabiy, forsiy so‘zlar badiiy sayqal berishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bayonlarda shunday o‘zlashma so‘zlar borki, ularning o‘zlari alohida bir lug‘aviy uyalarning markazini tashkil qiladi va ma‘lum narsa, belgi, harakatni atash-nomlashning yagona markaziy vositasi bo‘lib keladi. Chunonchi, aql so‘zi har bir ishga ongli munosabatda bo‘luvchi shaxs ma‘nosini yagona atash-nomlash vositasidir. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”da bu lafz *aqli, dono, pursuxan, asalatli, aqlu danishda barkamal* kabi so‘z va so‘z birikmalarini o‘z atrofida biriktiradi. Aql so‘zi shu tushunchani ifodalash uchun yagona vositadir. Qadimga turkiy tilda bu tushuncha *bilga, o‘ga* kabi turkiy

soʻzlar bilan ifodalangan. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” tilida bu soʻzlar ishlatilmaydi. Xuddi shunday fikrni *parishon, mahram, namayon, xabar, gʻayr, hazin* kabi soʻzlarga nisbatan ham aytish mumkin.

Shuni taʼkiddash mumkinki, na hozirga oʻzbek tili (HOʻAT) va na eski oʻzbek tili (EOʻT) oʻz va oʻzlashma soʻzlar qiymat va ahamiyat nuqtai nazaridan oʻrganilmagan. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” materiallari asosida esa bu hodisani koʻrib chiqish notoʻliq va bir tomonlama xulosalarga olib kelgan boʻlar edi. Chunki manbalarimizning materiallari nihoyatda cheklangan. Shuning uchun katta lugʻaviy material asosida oʻz va oʻzlashma soʻzlar orasidaga munosabatlarni atroflicha oʻrganish ancha qimmatli maʼlumotlar berishi EOʻT lugʻat boyligining TEQLari, ularning har birining til quriliishdagi mavqei haqida toʻgʻri xulosalar chiqarishga imkon berishi mumkin. Chunki shu kungacha fanimizda mavjud bulgan maʼlumot va hukmlar lugʻat boyligimizning, asosan, miqdoriy tahliliga tayanadi. TEQLarning sifat mohiyati jihatidan oʻrganish, har bir soʻzning qiymatini aniqlash, eski oʻzbek tili lugʻat tarkibi haqida yangi xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.

II BOB. HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILI DARS
MASHG‘ULOTLARIDA “MAJOLIS UN-NAFOIS” ASARI
LEKSIKASIDAN FOYDALANISH

2.1. O‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishda “Majolis un-nafois” asari leksikasini o‘rganish usullari

O‘TILda Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari leksikasidagi 4260 leksemaning 2322tasi (54,5 foiz) uchramaydi. Shundan 14 leksema (04 foiz) turkiy (*yasoq, asru, biti-, bitikchi, dag‘i, yolin, yonchoq, ushoq, cherik, chog‘ir, yuxlaqu, yasol, o‘tru, qazoqlig‘*), 81 leksema (4 foiz) arabiy va 140 leksema (7 foiz) forsiy TEQga mansubdir. Demak, O‘TILga yodgorlik so‘z boyligining 45,5 foizining.

Alisher Navoiy yuksak badiiylikni ko‘z-ko‘z qilishni, turkiy tillar imkoniyatini jahonga namoyish qilishni maqsad qilib ko‘ygan va o‘z asarlarida turkiy tillar, shevalar hamda yodnomalarda qo‘llangan so‘zlardan unumli foydalanib, butun imkoniyatlarni ishga solgan. Hissiz, riyoziy ko‘rsatkichlar buning yorqin dalilidir. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari leksikasining 55 foizi hozirgi o‘quvchi uchun tushunarli. O‘TILda o‘z aksini topmagan va 0,4 foizini tashkil etuvchi 1938 so‘zni tarixiy-etimologik qatlamlarga ko‘ra quyidagi (aralash so‘zlar bilan birga) guruhlash mumkin:

1. Turkiy qatlam so‘zlari 14ta (3 foiz):
 - a) arabiy - turkiy so‘zlar 46 ta (1,1 foiz);
 - b) forsiy - turkiy so‘zlar 35ta (0,8 foiz).
- Jami: 95 ta (2,2 foiz).

Mazkur asar leksikasini o‘rganish orqali o‘quvchilar so‘z boyligini oshirish va ularda mumtoz badiiy asarlar mutolaasiga muhabbat tuyg‘usini uyg‘otish mumkin. Bunda ma‘lum bir ta‘lim metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, asarda keltirilgan so‘zlar jadvali o‘quvchilarga taqdim etiladi.

O‘TILda qayd qilinmagan turkiy so‘zlar

Turkiy asosli (14\1)	Arabiy asosli (110/33)	Forsiy asosli (80/19)
<i>yasoq</i>	<i>avvalgi//avvalg‘i</i>	<i>sipohiylik</i>

<i>asru biti- bitikchi dag'i yolin yonchoq ushoq cherik chog'ir yuxlaqu yasol o'tru qazoqlig'</i>	<i>avdatliq adablig'//adabliq aybsiz astrabodlig' atvorliq axloqlik ahvollig' bul'ajablig' buxorolig' vafosiz viqorliq vujudlo'q da'volik devonalardek devonalig' devonboshi diqqatlik diqqatsozlig' jafochi jurjonlik jo'nobodlig' zarofatliq zarradek zehnlik zotlig' zulfidek idrokliq ilmliq insoniyatlik kamardo'zliq kimyogarlik kotiblik avdatliq astrabodlig' jurjonlik jo'nobodlig' zarofatliq kohilliq lavandlig' latofatlik lollig' mabhutluq mazasiz mazlumshiorlig'</i>	<i>shogirdlig sho'xlik//sho'xluq yakdastlik g'unchadek hushyorlig'. badxo'yulg' badshe'rlik barhamlig' bedillig' beixtiyorlig' beparvolig' betoblig' betoqatlig' bexudlig' behollig' bechoralig' birdam bulbuldek badxo'yulg' gustohlik darveshlik//darveshliq darveshxo'yuluq darzigarlik diljo'yulg'//diljo'yuluq donoliq badxo'yulg' gustohlik darzigarlik diljo'yulg'//diljo'yuluq jomabofliq jonlig' zebolig' ziyoratgohliq zorlig' kamlik kamongarlik kapanakpo'shluq kissado'zluq kordgarlik kosagarlik nomurodlig'//nomurodliq notavonlig' navisandalik loladek</i>
---	--	---

	<p> <i>mazmunluq</i> <i>maylliq</i> <i>manishlik</i> <i>mashliq</i> <i>matla'dek</i> <i>matla'larcha</i> <i>mahdiylik</i> <i>mahoratlig'</i> <i>mahrumluq</i> <i>mashg'ulluq</i> <i>mashrabliq</i> <i>mashhadlig'</i> <i>minnatdorlig'</i> <i>mullolig'</i> <i>mutasavvirlik'</i> <i>muhovaraliq</i> <i>naqqoshlik//naqqoshliq</i> <i>nasabliq</i> <i>nafqliq</i> <i>niyozmandlig'</i> <i>odamiylik//odamiyliq</i> <i>omiylig'</i> <i>oshuftalig'</i> <i>ra'nolig'</i> <i>sabodek</i> <i>sabrsiz</i> <i>savoddek</i> <i>sahariydek</i> <i>sahhoflik</i> <i>simnonliq</i> <i>sifotlig'</i> <i>sovaliq</i> <i>suhbatliq</i> <i>taaqqulluq</i> <i>tabaslik</i> <i>tabrizlik</i> <i>tab'lig'//tab'lik//ta</i> <i>b'liq</i> <i>tavrlig'//tavrlilik//tavrliq</i> <i>tayobodlig'</i> <i>taqvimdek</i> <i>taxayyulluq</i> <i>ta'zimliq</i> <i>telbalardek</i> </p>	<p> <i>naqshbozlig'</i> <i>nozikliq//nozukluk</i> <i>osonlik</i> <i>parishonlig'</i> <i>podshohlig'</i> <i>purgo'yliq</i> <i>purkorlig'</i> <i>puxtalig'</i> <i>pushaymonlig'</i> <i>ravonlig'</i> <i>ranginlig'</i> <i>rasvolig'</i> <i>rahnamoyliq</i> <i>sodalig'</i> <i>somonliq</i> <i>sofliq'</i> <i>tanburachi</i> <i>tirandozlik</i> <i>farzandlig'</i> <i>xayolangezlik</i> <i>purgo'yliq</i> <i>purkorlig'</i> <i>tirandozlik</i> <i>xaymado'zluq</i> <i>xaroblig'</i> <i>xiraliq</i> <i>xishtmolliq</i> <i>xomlik</i> <i>xorlig'</i> <i>xubliq//xublug'</i> <i>xudoroylik</i> <i>xudroylik</i> <i>xurusonliq</i> <i>xushgo'yliq</i> <i>xushluq</i> <i>xushxonliq</i> <i>chekaktuluq</i> <i>choshnilig'</i> <i>shaydoliq'</i> <i>sharmandaliq'</i> <i>sherozlik//sherozliq</i> <i>shikastalik</i> <i>shikoflig'.</i> </p>
--	---	---

	<i>tiyralik</i> <i>turfaliq</i> <i>turshizlik</i> <i>uzrxohlig‘</i> <i>xulqlik//xulqluq</i> <i>shayxliq</i> <i>shakllik</i> <i>shikoyatpayvandlig‘</i> <i>shiorliq</i> <i>shirinadoliq</i> <i>shoirlik//shoirliq</i> <i>shu‘badabozliq</i> <i>qabuliyatlik</i> <i>qalandarlik</i> <i>qasidaxonliq</i> <i>qobiliyatlig‘</i> <i>quvvatlig‘</i> <i>qullug‘//qulluq</i> <i>g‘azlfurushluq</i> <i>g‘amxorliq</i> <i>g‘ariblik</i> <i>hayotdek</i> <i>hinducha</i> <i>hiriylk</i> <i>hofizaliq</i> <i>hofizasicha</i> <i>hullaboflig‘</i> <i>hurmatlig‘.</i>	
--	---	--

Bu jadval asosida esa “Zinapoya” metodi orqali antonim so‘zlarni ko‘proq ajratish va topish topshirig‘i beriladi.

«Zinapoya» usuli

O‘quvchilar ikki guruhga bo‘linadi. So‘ng xattaxtaga ma’lum bir shaklda “zinapoya” chiziladi⁵. Ma’lumki, antonimlar o‘z juftliklariga ega. Shundan kelib chiqib, ushbu juftlikning bittasi “zinapoya” ga yozib qo‘yiladi, ikkinchisini esa guruhlardagi o‘quvchilarning o‘zlari topadi, ular zinalardan bosh zinaga chiqib borishadi. Bunda o‘quvchilarda tezkorlik talab etiladi. Chunki qaysi guruh o‘quvchilari birinchi bo‘lib bosh zinaga chiqsa, ular g‘olib bo‘ladi. Sinfda nechta o‘quvchi bo‘lsa, zinalar soni shuncha bo‘ladi. Bunda hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi

⁵Teaching English for Specific Purposes. Jeremy Day, Mark Krzanowski. Cambridge: Cambridge university press, 2011.

soʻzlar aytiladi va yuqoridagi jadvaldan oʻquvchilar shu soʻzning antonimini topib yozishlari kerak. Masalan, oʻqituvchi “boylik” soʻzini aytsa, oʻquvchilar jadvaldan uning antonimi – “gʻariblik” soʻzini topishlari kerak.

“Izohli lugʻat” oʻyini

Buning uchun oʻquvchilar ikki guruhga boʻlinadilar. 1-guruh ishtirokchilari soʻz birikmasi, frazeologik birikma yoki tasviriy ifodalarni aytadilar. 2-guruhdagi oʻquvchilar esa 1- guruhdagilar aytgan soʻz va birikmalar maʼnosini tezkorlik bilan izohlab beradilar. Shartni bajara olmagan guruh magʻlub hisoblanadi⁶. Bu oʻyin quyidagicha amalga oshiriladi:

1. *Tabassum qilib tahsin qildilar, dagʻi soʻrdilarkim, maktabgʻa boribmusen?*
2. *Mir Murtoz – kichik yoshdin berikim, ilm kasbigʻa mashgʻuldur*

Berilgan gaplar oʻquvchilar tomonidan tahlil qilinadi va biryoʻla eski oʻzbe tilining grammatik strukturasi va leksikasi haqida tasavvur paydo boʻladi.

“Qor toʻpi” metodi

“Qor toʻpi” metodi bir nechta topshiriqlarni oʻzida jamlaydi. Bunda birgina topshiriq bir nechta jarayonlarni qamrab oladi:

1. Oʻquvchilar tilida kam qoʻllanadigan soʻzlar maʼnosi ustida ishlash. Adabiy tilga oid baʼzi soʻzlar oʻquvchilar nutqida kam qoʻllanadi. Bu soʻzning maʼnosini oʻquvchi yetarli darajada tushunmaydi. Uning oʻrnida oddiy soʻzlashuvga doir, eskirgan yoki shevaga oid soʻzlarni qoʻllaydi. Oʻqituvchi ularni kitobiy soʻzlar bilan almashtirish uchun nutqda qoʻllashga majbur etadigan vaziyat yaratishi, ehtiyojni yuzaga keltirishi zarur. Masalan, jim - tinch - osuda - osoyishta, yurakdan - dildan, soat strelkasi - soat millari, garmdori - qalampir, daqiqa - daqiqa, rayon - tuman kabi. Soʻzlarning qoʻllanishini faollashtirish uchun yozma ishlar oʻtkazilayotganda ham oʻquvchilar eʼtiborni ayrim soʻzlarni boshqasi bilan almashtirishlariga qaratiladi. 1-sinfda rasmlar asosida ogʻzaki hikoya tuzayotgan oʻquvchilarning nutq birliklari bir-biridan farqli boʻlishi, biri ikkinchisining soʻzini qaytarmasligi talab qilinadi. Masalan, Shirinsuxan - shirinsoʻz, nasim –tonggi yel (shamol), tanbeh berdi - dashnom berdi, zilol suv - tiniq suv, kichik - moʻjaz, tik

⁶Roziqov O. v.b. Ona tili didaktikasi. T.: “Yangi asr avlodi”, 2005.

— adil, nafis — nozik kabi. Yozma bayon yozishga tayyorlanish jarayonida ham soʻzlarni boshqasi bilan almashtirishga, kitobiy soʻzlar tanlashga eʼtibor berish lozim. “Majolisun-nafois”da oʻquvchi hissiyotiga taʼsir qiluvchi koʻchma maʼnodagi badiiy ifodalar koʻp qoʻllangan, ular ustida maqsadga muvofiq ishlash oʻquvchi nutqini jozibador qiladi, ularning nutqini adabiy tilga yaqinlashtiradi.

2. Tarixiy soʻz maʼnolari ustida ishlash. Shunday soʻzlar darslikda kam qoʻllanadi. Bunday soʻzlarning oʻquvchilar hayoti bilan bogʻliq boʻlganlarini ajratib olib “Bilib qoʻygan yaxshi” birikmasi ostida ishlansa, oʻquvchining nutqi zamon bilan baravar rivojlanib boradi.

3. Grammatik atamalar maʼnosi bilan tanishtirish. Avvalo, grammatik atamalarning toʻgʻri talaffuzi, imlosi oʻrgatiladi. Shundan soʻng misollar asosida uning mazmuni ochiladi, soʻngra oʻqitish va mashqlar bajarish orqali oʻquvchilarning atama maʼnosini toʻlaqonli anglashlariga erishiladi. Lugʻat ustida ishlashda quyidagi metodik usullardan foydalaniladi:

4. Soʻz maʼnolarini taqqoslash va ularni sharhlash. Bu usul koʻchma maʼnoli soʻz va iboralar, paronim soʻzlar, shakldosh soʻzlar maʼnosi, imiosi, talaffuzini izohlashda qoʻllaniladi Masalan, ziyrak - Zirak: odamning xususiyati (sezgirligi) - ziyrak; quloqqa taqiladigan taqinchoq - zirak. Bu soʻzlarning talaffuzi ham ikki xil.

5. Soʻzlarni kuzatish usuli orqali ularning imlosini, maʼnosini va talaffuzini oʻrgatish. Bu usul oʻzakdosh soʻzlarni oʻrganish jarayonida, koʻm-koʻk, oppoq, qip-qizil kabi sifatlarning maʼno nozikliklari, imiosi, talaffuzini oʻrgatishda qoʻllaniladi. Masalan, oʻquvchilar guldon, gulchi, qutidor, gulli, gulsiz, guldor soʻzlarining tarkibini kuzatadilar, bu soʻzlar maʼnosidagi farqni izohlaydilar va tilning yangi soʻzlar hisobiga boyib borishini anglay boshlaydilar. Shu oʻrinda oʻqituvchi soʻzlarni oʻz soʻziga aylantirish orqali aniq fikr yuritishga oʻrganish oʻquvchining burchi ekanini aytishi lozim. Kuzatish usuli shakllari oʻzgarayotgan soʻzlarning imlosini oʻrgatishda ham qoʻllaniladi: ogʻiz+im — ogʻzim, singil+im — singlim, u+ga — unga. 3. Soʻzlarni belgilariga koʻra guruhlash usuli. Guruhlash aqliy faoliyat usuli boʻlib, u ona tili mashgʻulotlarida oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirishda muhimdir. Bu usul soʻzlarning anglatayotgan maʼnosi,

turkumi, yasalishi, imlosi, uyasi kabilarga ajratish imkonini beradi. Guruhlash kuzatish va taqqoslash usuli bilan bog‘liq. So‘zlarni guruhlash uchun, avvalo, ular kuzatiladi, so‘ng taqqoslanadi. O‘quvchilar qaysi so‘zning ma‘nosini bilib olishda qiynalsalar, shu so‘zni yozib yashikka tashlaydilar. Hafta oxiridagi darsda shu so‘zlar ma‘nosi, imlosi, izohi ustida ishlanadi. So‘z tilning ma‘no bildiradigan asosiy birligidir. So‘z va so‘z birik-masi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud bo‘lgan barcha so‘z va iboralarning yig‘indisi lug‘at tarkibi yoki leksika deyiladi. Leksikologiya o‘zbek tilining lug‘at tarkibini o‘rganadigan bo‘limdir. Leksikologiya lug‘at tarkibidagi so‘zlarning nutqda ma‘no ifodalash xususiyati, qo‘llanish faolligi, boyib borishi, ba‘zi so‘zlarning eskirib, iste‘moldan chiqib ketishi, ma‘no ko‘chish hodisasi kabilarni o‘rganadi. Shu sababli leksikologiya lug‘at ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi⁷.

2.2. Leksikologiya bo‘limini o‘rganishda “Majolis un-nafois” asari asosidagi mashq va topshiriqlar

Akademik litsey 2-bosqich o‘quvchilariga leksikologiya bo‘limi mavzularini o‘rgatishda “Majolisun-nafois” asari leksikasidan unumli foydalanish mumkin. Akademik litseylar dasturida lug‘at ishiga katta e‘tibor beriladi. Chunonchi, o‘quvchilarning har bir so‘zni tushungan holda o‘qishlari va o‘z nutqlarida bu so‘zni o‘rinli ishlatishlari uchun birinchi kursdanoq lug‘at ustidagi ishlar avval og‘zaki, o‘quv yilining ikkinchi yarmidan boshlab esa, jadal ravishda yozma ifodalab borilishi kerak, o‘quvchilar shakl jihatidan turlicha bo‘lgan so‘zlar bir xil yoki yaqin ma‘no bildirishini ba‘zi so‘zlarning ma‘no jihatidan bir-biriga qarama-qarshi bo‘lishini, ayniqsa, bog‘lanishli matnlarda so‘zlarning yangi-yangi ma‘no kasb etishini tushunishga o‘rgatadi. Dasturning bunday murakkab talablarini amalga oshirishda o‘quvchini juda yoshligidan boshlab so‘z ustasi qilib yetishtirish uchun, maktab davrida olib boriladigan lug‘at ishlarini adabiyot darslarida murakkab tarzda davom ettirish kerak⁸. Bu esa o‘qituvchidan yuksak mahorat talab

⁷Qosimova K. va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: «Nosir», 2009. –B.11.

⁸G‘ulomov A. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. T.: 1998.

etadi. Shu bilan birga o'quvchilarni so'z boyligini oshirishda tarqatma materiallardan unumli foydalanish yangi uchraydigan so'zlarni lug'at daftariga yozib qo'yish, ma'nosini izohlash, yangi uchraydigan so'zlarga gaplar tuzish, ma'no va mohiyatini anglab etish orqali o'quvchilarda lug'at boyligi oshib boradi. O'quvchi to'g'ri yozish malakasini egallagach, ularga o'rgangan predmetlarining nomlarini notanish va noaniq so'zlarni lug'at daftarga qayd ettirib boriladi. Kun sayin o'zbek tilimiz yangi-yangi so'z va iboralar bilan o'z davrasini kengaytirib bormoqda. Shakli har-xil bo'lsa ham, ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlarni katta, buyuk, ulug', qarama-qarshi ma'noli so'zlarni baland-past, kattakichik, yosh-qari, oq-qora, yaxshi-yomon, achchiq-shirin kabi so'zlardagi grammatik qonun-qoidalar bilan isbotlash uchun o'quvchilarga misollar topish o'rgatib boriladi. Lug'at ustida ishlash og'zaki va yozma shaklda olib boriladi. Og'zaki shakldagi mashg'ulotda o'quvchi uchun o'qish, yozish qiyin bo'lgan so'zlarning mazmuni tushuntiriladi, talaffuzi va yozilishi o'rgatiladi. O'quvchilar ana shu so'zlardan foydalanib, mustaqil gap tuzib o'rgatiladi. Yozma shakldagi mashg'ulotda esa, qiyin so'zlar ustida yozma ishlar olib boriladi. Matnni diqqat bilan kuzatish natijasida tushunilishi qiyin bo'lgan so'zlar ajratib olinadi. Yangi, qiyin so'zlarni yakka-yakka yozdirish, ularni konteks ichida qo'llash yo'li bilan shu so'zlarning imlosi o'rgatiladi. Lug'at ustida ishlash jarayonida o'quvchilarning bilim doirasini hisobga olish matndagi murakkab so'zlarni belgilash zarur. Masalan: *sahariydek, sahhoflik, simnonliq, sovaliq, taaqqulluq, tabaslik, tavrlig'//tavrlik//tavrliq, tayobodlig', taqvimdek, taxayyulluq, ta'zimliq, tiyralik, turfaliq, turshizlik, shikoyatpayvandlig', shirinadoliq, shu'badabozliq, g'azlfurushluq, hofizasicha, hullaboflig'* va boshqalar. Shu so'zlar ishtirokida ikki uchta gap tuzib o'tilgan mavzuga bog'lab tushuntiriladi.

Bundan tashqari o'zbek tilining leksik qatlamlarini o'rganishda ham "Majolis un-nafois" asaridan foydalanish mumkin. Aralash holda berilgan so'zlarni o'quvchilar arabiy, forsiy va turkiy qatlamlarga ajratishlari kerak:

Arabcha-turkiycha so'zlar: *avdatliq\\adabliq'//adabliq, astrabodlig', bul'ajabliq', viqorliq, da'volik, devonboshi, diqqatsozlig', jafochi, jurjonlik,*

jo 'nobodlig', zarofatliq, kabudjomalig', kamardo 'zliq, kohilliq, lavandlig', lollig', mabhutluq, mazlumshiorlig', manishlik, matla'larcha, mahdiylik, mashrabliq, mutasavvirlig', muhovaraliq, niyozmandlig', omiylik, oshuftalig', sahariydek, sahhoflik, simnonliq, sovaliq, taaqqulluq, tabaslik, tavrliq'//tavrlik//tavrliq, tayobodlig', taqvimdek, taxayyulluq, ta'zimlik, tiyralik, turfaliq, turshizlik, shikoyatpayvandlig', shirinadolig, shu'badabozliq, g'azlfurushluq, hofizasicha, hullaboflig'.

Forscha-turkiycha so'zlar: *sipohiylik, yakdastlik, badxo 'ylug', badshe 'rlik, bedillig', betobliq', bexudlik', gustohlik, darveshxo 'yluq, darzigarlik, diljo 'ylug'//diljo 'yluq, jomabofliq, kamongarlik, kapanakpo 'shluq, kissado 'zluq, kordgarlik, nomurodliq'//nomurodliq, navisandalik, purgo 'ylik, purkorlik', sodalig', tirandozlik, xayolangezlik, xaymado 'zluq, xishtmolliq, xudoroylik, xudroylik, xurusonliq, xushgo 'ylik, xushluq, xushxonliq, chechaktuluq, choshnilig', shikastalik, shikoflig'.* (35)

Arabcha-forscha-turkiycha so'zlar: *badfe'lliq, behijobliq, nuktapardozlig', faqrpeshalik, fanoandeshalik, xushtab 'lig'.*(6).

2. Arabiy qatlam so'zlari 2082 ta (48,9 foiz).

3. Forsiy qatlam so'zlari 145 ta (3,4 foiz);

Abr, abtarvash, abtarsheva, avbosh, az, amakizoda, ashk, ashkbor, ba, badzabon, bar, barhaq, base, baxshish, beandoza, beandom, bedod, bemaoshlik, bemonand, bexeshona, bexudona, besho, binish, bisyor, bovujudi, buzrukvor, buzurg, buzurgzoda, buzurgmanish, vale, gavharzoyi, gavharrez, gardun, gardunjoh, garm, gah, gilaomiz, girist, girya, gov, gudoz, gulbong, gulgun, gul'uzor, gunash, guftor, guhar, guharbor, guharnigor, go'yanda, go'yon, go'stohona, dar, darveshvasht, darveshona, darveshsifat, dardmandona, darig', dariy, darmahal, darun, darham, dastgir, dastor, dastras, devonavash, devonavor, dehdor, dida, diqqatpesha, diloshub, dilpazir, dilpisand, dilraboyanda, dilfirib, dilxoh, dol, domgoh, donish, donishvar, donish, doxil, du, dun, durarbor, durbor, jahonso'z, jongudoz, jonparvar, joro'bkash, zad, zarifvash, zarofatandesha, kabk, kadxudo, kamand, kobud, korgoh, kosagar, ko'shish, kushonish, labolab, lavand,

lavandvash, lavandsheva, laylivash, lak, loubolivash, maygun, mayoba, mirzoda, moh, mujda, mo‘y, murg‘, mushkbo‘, mo‘, navisanda, navish, navoyib, navoh, navohiy, navras, nadimsheva, nayobat, nayshakar, namak, namudor, nargis, nigor, nigoriston, nigun, nob, nohamvor, noshod, noshoyista, no‘sh, ob, ozodavash, ozurda, oyin, omizish, oroyi, orosta, osoyish(145).

Ayni topshiriqni davom ettirib, so‘zlarni turkumlarga ajratish mashqini ham ilova qilish mumkin. Masalan, quyidagi ko‘rinishda:

1. Mustaqil so‘z turkumlari:

Otlar: *buzurgvor, dast, kabk, kadxudo, kamand, kom, mo‘, navisanda, navoh, ob, resh, xirman//xirmon, xob, xoma, xonavoda, xonaqoh, xoharzoda, xurus, xurshed, chashm, choshni, chuhra, cho‘g‘z, shab, shabiston; vazirzoda, mavlonozoda, odamzoda, odamizod, sayidzoda.*

2. Sifatlar: *darveshvash, devonavash, dehdor, diqqatpesha, diloshub, dilpazir, dilpisand, dilraboyanda, dilfirib, dilxoh, durarbor, durbor, jahonoro, jahonso‘z, jongudoz, zarifvash, zarofatandesha, kobud, lavandvash, lavandsheva, laylivash, loubolivash, navohiy, nadimsheva, oshuftavash, oshuftaro‘zgor, oshuftasifat, oshuftasor, nuktapardoz, pursho‘r, ravonbaxsh, ravonso, rangomiz, ruhafzo, sabz, sarfarozi, sarxayl, sarchashma, safed, safihona, selob, siym, siyminbar, sipohisheva, sitamgar, sodavash, sumanbez, surx, tablboz, taxtgir, tundxun, fonivash\\foniyvash, foniysifat, xazoni, xushgo‘y, xushmuhovara, xushnavis, xushnavoz, xushnud, shakarbor, shakarguftor, shakarrez, shikasta, shikof, shingarf, shirinash‘or, shiringo‘y, shiringuftor, shoyista, sho‘xshang, eramoyin, yakqalama, yakro‘y, bebahra, badmaosh, badfe‘l, badxulq, beadabona, beadad, beaql, bevafo, bevosita, benazir, benasib, benihoyat, betaayyun, betaamul, betakalluf, betob, betoqat, befoyda, behad, behayo, behol, olamgir, mavolivash, musulmonvash, mushkulkusho, odamivash, odamishheva, tabibsheva, g‘amgin, g‘amkash, habissheva, havasnok, hazlomez, hamroz, hamsabaq, hamuldara, hozirona (110).*

3. Yordamchi so‘z turkumlari va undovlar: *base zihi ari.*

4. Sonlar: *yak, du.*

5. Harakat nomlari: *justujo ' sarzanish fikratandish, shabixun shustusho ' shukufta.*

6. Olmoshlar: *nachand, chand.*

7. Fe'llar: *raft, xez.*

Bundan tashqari bir nechta so'zlar berilib, ularni etimologik jihatdan tarixiy so'zlar, arxaik so'zlar va uslubiy faol so'zlar degan ikki ustunga ajratish ham topshiriqlardan eng afzalidir:

abdol, abkor, abluk, abno, abr, abyot, adab, adam, adil, adl, aflok, afozil, afsona, afzo, afzun, ahfod, ahkom, ahyonan, ahz, ajil, ajz, ajzo, akmal, akobir, alayhi, alfoz, alhaq, amiyq, amjod, amorat, amsol, anbiyo, anbuh, anjum, anoniyat, anvar, anvor, aqso, arabiyat, arbada, arjuman, arkon, arsh, arzol, arzoniy, as'hob, asfar, ashir, ashrof, asil, asnof, atfol, atibbo, atiq, atka, ato, atorud, atrok, avoriz, avqof, avqot, avroq, avsof, avsot, axfod, axtar, azimat, azl, ba'dazin, bade'ado, badr, bahl, baliyat, bayzo, bazl, big'ayrihi, billoh, bilodi, biym, bizoat, bodiya, borakalloh, boriy, buq'a, burudat, da'bi, dabir, daqiqtab', daqoyiq, darj, darun, e'lom, e'tidol, e'tikof, fahsh, farid, farog', fasih, fasl, fasohat, fasohatshior, fasona, fatton, favoyid, favt, fazl, fazliyyot, fazoyil, filhaqiqat, filhol, filjavob, filjumla, filloh, filvoqe', fiqh, firdavsi, firdavstazyin, firifta, firos, fitrat, foniysifat, fozil, funun, fusun, futur, fuyuz, fuzalo, fuzul, fuzun, g'alat, g'alton, g'ariba, g'ariq, g'ariyq, g'arobat, g'arro, g'ayb, g'aybat, g'aybiy, g'azni, habis, habt, hadas, hadd, hadiqa, haqoyiq, harim, hariq, harvor, hasab, hasb, havoshiy, haysiyat, hazira, hazzol, hiffat, hirfa, hirqat, hisol, horis, hosil, hoziq, hukkom, hul'ya, humoy, humoyun, humrat, huqqa, huruf, huvaydo, huzabr, idbor, iddio, ifsho, ihonat, ihsos, ihtisob, ihtisor, iktifo, iktisob, ilayhi, ilzom, imdod, imod, imodillat, imsok, imtilo, in-, inbisot, inhirof, inju, inqitu, intiqol, intisob, inzivo, iqomat, iqtisob, irfon, irshod, irsol, ishkamish, ishkol, ishratfizo, ishthor, ishtiboh, ishtig'ol, islohpazir, istehqoq, istid'o, istifoda, istig'for, istig'roq, istiloh, istilohat, istiqror, istitoat, istixroj, itnob, itoat, itobolud, ittihad, ixfoda, ixroj, ixtiro, ixtisor, ixtitom, iydgoh, iyodat, izhor, izofat, izom, iztirob, ja'l, ja'liy, jadd, jadidiy, jahonoro, jahonso'z, jald, jalo, jalodat, javorid, jaybi, jazaba, jibilliy, jid, jinon, jongudoz, jonib, julus, jumlat, junun, juz, juzv, kaffa, kalol, kalom, kamand, kasir,

kasrat, kavkab, kibar, kinoyat, kinoyatomez, kivat, kitmon, kofir, kom, komil, kon, koshif, kotib, kudurat, kuhulat, kul, kulba, la'l, lafz, lahza, lajoj, lak, lamu, lang, langar, laqab, laqva, lat, latifoyin, latofat, latoyif, lavand, lillah, lof, lojaram, lol, lol-, l louboli, loyiq, loyuad, loyuhso, ma'bud, ma'dan, ma'dum, ma'fu, ma'lum, ma'raz, ma'zirat, ma'zul, mabhas, mabrur, madfan, madh, madoris, mafqud, mag'firat, mahdi, mahdiy, mahfuza, mahjur, mahkama, maholat, mahzun, majlisoroy, majma, majolis, majoz, makman, makrumat, maks, malolat, mamduh, mamlu, mamluk, mamolik, manqabat, maob, maobiy, maof, maoliy, maoniy, maqdam, maqdur, maqlub, maqta', maqtul, mar', maraq, maraz, marbut, mardud, marg'ub, margu, markab, marotib, marqad, mas'ud, mash'uf, mashmumot, mashog'il, mashohir, masluk, masnad, masnu', masoba, masof, masokin, mat'un, matla', matma, mav'iza, mav'izat, mavlud, mavoli, mavquf, mavrusiy, mavzun, maxmur, maxodim, maxzan, mayoba, mazbut, mazid, mehru, mehtar, misluha, moiniy, mosivolloh, moxalaqalloh, mu'jib, mu'tamad, mu'taqid, mu'tarif, mu'tariz, muaddab, muaddiy, muaddo, muarrif, muarro, muassir, muassirona, mubaddal, mubkiy, muboh, mubohat, mubohiy, mubohot, muboshir, mubtadiy, mudavvin, mudovamat, mufattih, mufavvaz, mufid, mufrit, mug'aylon, muhaqqar//muhaqqir, muhavvilot, muhib, muhlik, muhofiza, muhovara, muhoviroto, mujallad, mujarrad, mujib, mujid, mujovir, mujtahid, mujtame', mukarrar, muknat, mukobara, mulonim, muloyamat, muloyim, muloyimat, multafat, munbasit, munfail, munharif, munir, munofis, munofiy, munozaat, munqate', munqaviy, munsif, munxale', muolija, muosir, muovadat, muqaddasa, muqarrab, muqarrar, muqavi, muqtado, muqtazo, murattab, murg', murshid, murtakib, murtoz, musalsal, musannafot, musannif, musharraf, mushorun, mushorunilayh, mushrif, musin, musofirat, musohabat, musohib, musta'sal, mustag'alot, mustag'niy, mustag'raq, mustahsan, mustamand, mustaviy, mustavjib, mustavil, mustazhir, mutaaddid, mutaallaq//mutaalliq, mutaariz, mutaassir, mutaayyin, mutaazzir, mutabarruk, mutaboid, mutadayyin, mutadovilot, mutag'ayyir, mutahhir, mutakabbir, mutakabbur, mutakosir, mutallavvin, mutamakkin, mutaoqib, mutaraddid, mutasarraf, mutasavvar, mutavajjih, mutavalli, mutavat, mutavattin, mutavori,

mutavotir, mutavoze', mutaxanyila, mutazoid, mutoyaba, mutoyib, muttaayyin, muttafiq, muttanabbih, muttaqiy, muttasif, muvaffaq, muvallad, muxotab, muxovaraliq, muxtare', muxtasar, muyassar, muzayyal, muzd, muzoyaqa, muztarib, nadimsheva, namudor, naqd, naqib, naql, naqshbandiya, natoyij, nauz, nav', nav'-zarofat, navoh, navohiy, navoyib, navras, navvob, naxl, nazar, nazir, nazoyir, nigoriston, Nishopur, nishot, nishotfarso, nishtar, no'sh, nob, nobud, nodiran, nodon, nogah//nogoh, nohamvor, nomaqdur, nomavzun, nomuloyim, nomutananohiy, nomutanoh, noshoyista, nozil, nuqabo, obo, oboajdod, odamiy, odat, odmi, odob, ofarin, ofarinish, ofat, ofiyat, ofoq, oftoq, ojiz, olam, oliy, oliyjoh, olloh, olloh-olloh, olufta, omfirib, omi, omin, omiy, omizish, orzu, oshufta, oshuftasifat, oshuftasor, oshuftavash, osoyish, otashnok.

	Eskirgan soʻzlar	Arxaik soʻzlar	Uslubiy faol soʻzlar
1.	<i>Madfan</i>	Bitik (kitob)	<i>ma'lum</i>
2.	<i>Mutaaddi</i>	<i>Murshid (ustoz)</i>	<i>ofat</i>

Shuni alohida taʼkidlab oʻtish kerakki, tarixiy ilmiy diniy qadriyatlarni tiklash munosabati bilan eskirgan deb sanalgan soʻzlarning bir qismi qaytadan tiklanmoqda: *nubuvvat, nabiya, rihlat, uqba.*

Navbatdagi topshiriqda esa Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida qoʻllangan onomastik birliklarni tasniflash vazifasi topshiriladi.

“Majolis un-nafois”da qoʻllangan onomastik birliklarni 2 guruhga ajratish mumkin:

1. Antrponimlar.
2. Toponimlar.

Antroponimlar ikki guruhga boʻlinadi:

- a) shoirlar nomlari;
- b) shoirlarning hayoti va ijodi bilan bogʻliq shaxs nomlari.

Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”asari sakkiz majlisdan iborat. Unda 445 shoir haqida soʻz yuritilgan. Birinchi majlisdan 43 ta, ikkinchi majlisdan 90 ta,

uchinchi majlisda 170 ta, to'rttinchi majlisda 69 ta, beshinchi majlisda 21 ta, oltinchi majlisda 30 ta, yettinchi majlisda 22 antroponim qo'llangan; sakkizinchi majlis Sulton Husayn Boyqaro g'azallariga sharh hamda uning xarakter-xususiyatlarining madhiga bag'ishlangan.

Asar tilida qo'llangan antroponimlar o'z izohlovchilari – indikatorlari bilan keltirilgan. Indikator *lotincha* indicator “ko'rsatgich” degan ma'noni anglatib, u antroponimlarni til lug'at boyligi tizimida o'ziga xos alohida bir tizimga

“Majolis un-nafois”da qo'llangan antropoinikatorlarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. *Mir* indikatorli antroponimlar: Mir Maxdum, Mir Islom G'azzoliy, Mir Shohiy, Mavlono Muhammad Arab, Mir Muflisiy, Mir Yodgorbek, Mir Hoj singari.

2. *Mavlono* indikatorli antroponimlar: Mavlono Abdulvahhob, Mavlono Muhammad Arab, Mavlono Abdulqahhor, Mavlono Abdurazzoq, Mavlono To'tiy, Mavlono Vaysin, Mavlono Sog'ariy, Mavlono Fasih Rumiyy, Mavlono Mashriqiy, Mavlono Havoyi.

3. *Shayx* indikatorli antroponimlar: Shayx Ozariy, Shayx Sadridin Ravosiy, Shayx Kamoli Turbatiy, Shayx Abdullo, Shayx Najm.

4. *Xoja* indikatorli antroponimlar: Xoja Ismatullo, Xoja Fazlulloh Abullaysiy, Xoja Muayyad Devona, Xoja Muayyad Mehna, Xoja Yusuf Burhon, Xoja Ahmad Mujallid, Xoja Musayyab, Xoja Kalon Bazzoz, Xoja Mansur.

5. *Sayid* indikatorli antroponimlar: Sayid Ali Hoshimiy, Sayid Muslimiy, Sayid Hasan Ardasher, Sayid Quroza, Sayid Qutb Lakadang, Sayid Naqibiy, Sayid Xaziniy, Sayid Xanjar, Sayid Ahmad Mirzo, Sayid Muslimiy.

6. *Hofiz* indikatorli antroponimlar: Hofiz Ali Jomiy, Hofiz Sharbatiy, Hofiz Muhammad Sultonshoh, Hofiz Jaloliddin Mahmud, Hofizi Sa'd, Hofiz Ali Jomiy.

7. *Pahlavon* indikatorli antroponimlar: *Pahlavon Darvesh Muhammad, Pahlavon Sulton Ali Go'shtigir, Pahlavon Husayn.*

8. *Shoh* indikatorli antroponimlar: Shoh Quli Uyg'ur, Shoh G'arib Mirzo, Shoh Badaxshon Pahlavon.

Demak, inson ismiga qo‘shilib kelgan turli xil antropindikatorlar shu shaxslarning jamiyatdagi mavqei, o‘rnini voqelantirish uchun xizmat qilgan.

“Majolis un-nafois”da ijodkorlarning hayoti va ijodi bilan bog‘liq 287 ta shaxs nomi keltirilgan. Ular quyidagilar:

Imom Ali Muso ar-Rizo, Imom Faxr, Imom Muhammad G‘azzoliy, Imomi Faxr, Iskandar, Islom, Ismatullo, Ismoil, Iso, Ja‘far, Jaloliddin Rumi, Jaloyir, Jamshid, Jo‘gi Mirzo, Jomiy, Kamol, Kobuliy, Layli, Luqmon, Lutfiy, Mahmud Barlos, Majdiddin, Majnun, Malik Zavzan, Malikbek, Mansur, Mashhadiy, Mashrab, Masih, Mavlono Abdulqahhor, Mavlono Abdulvahhob, Mavlono Abdulvose‘, Mavlono Abdurahim, Mavlono Hakim, Mavlono Haydar, Mavlono Hoji Muarrif, Mavlono Hoji Muhammad Farohi, Mavlono Husayn Voiz, Mavlono Husayn Xorazmiy, Mavlono Jaloliddin Rumi, Mavlono Kotibiy, Mavlono Mashriqiy, Mavlono Muhammad Arab, Mavlono Muhammad Badaxshiy, Mavlono Muhammad Chohu, Mavlono Muhammad Omiliy, Mavlono Muin, Mavlono Nizomiddin Hiravin, Mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy, Mavlono Qabuliy, Mavlono Sa‘diddin Koshg‘ariy, Mavlono Sayfiy, Mavlono Sharafiddin Yazdiy, Mavlono Shihobiddin Xiyoboniy, Mavlono Shodiy, Mavlono Shohrux, Mavlono Sirriy, Mavlono Sog‘ariy, Mavlono To‘ti Turshiziy, Mavlono Xoja Kalon, Maxdumiy Nuran, Mehna, Mir Maxdum, Mir Oqmalik, Mir Qosim, Mir Rafeiddin Husay, Mir Sadr, Mir Said, Mir Sarbarahna, Mir Shohiy, Mir Xusrav, Mironshoh Mirzo, Mirxond, Mirzo Ali, Mirzobek, Miyoni, Moniy, Muhammad Ali Ko‘kaltosh, Muhammad Xalilning, Nizom ul-Mulk, Nizomiddin, Nizomiy, No‘mon, Nur Saidbek, Nuriy, Osafiy, Ozariy, Pahlavon Muhammad Go‘shdigir, Piri Sesadsola, Qabuliy, Qivomiddin, Hazrat Shayx Abusaid Abulxayr, Qosim, Qosim Anvor, Qutb Noyi, Rustam, Sadridin Ardabiliy, Safoiy, Sakkokiy, Salotin Xoja, Savdoiy, Sayid Hoshimiy, Sayid Muhammad, Sayid Quroza, Sayid Sharif, Sayid Xovandshoh, Sayyid Muhammad Nurbaxsh, Sebak, Shahob, Sharbatiy, Shayx Abdullo Devona, Shayx Abu Said Abulxayr, Shayx Abusaid Puroniy, Shayx Bahlulbek, Shayx Boyazid Ila, Shayx Kamol, Shayx Luqmon, Shayx Nizomiy Ganjaviy, Shayx Said Loda, Shayx Salmon atka, Shayx Zayniddin,

Shayximbek, Shayxzoda Muhammad, Sheroziy, Shirin, Shiruya, Shohiy, Shohrux, Shohrux Mirzo, Sodoti Musrih, Sog‘ariy, Suhayliy, Sulaymoniy, Sulton Abu Said Mirzo, Sulton Iskandar, Sulton Malik Koshg‘ariy, Sulton Mas‘ud Mirzo, Sulton Muhammad Boysung‘ur, Sulton Muhsin, Sulton Sohibqiron, Sulton Sohibqirondek, Sulton Ya‘qub, Sultoni Sohibqiron, Tabodkoniy, Temur, Udiy, Ulug‘bek Mirzo, Umarshayx, Umed, Valibek, Vaysiy, Vomiq, Xalil Sulton, Xizr, Xoja Abdulloh Ansoriy, Xoja Abdulloh Mehna, Xoja Abdulvafoyi Xorazmiy, Xoja Abu Nasr Mehna, Xoja Abulvafo, Xoja Afzaliddin Muxammad, Xoja Avhad, Xoja Chilgaziy, Xoja Hamadoniy, Xoja Hofizning, Xoja Imodiddin Hasan, Xoja Ismatulloh, Xoja Kusaviy, Xoja Muayyad Devona, Xoja Muayyad Mehna, Xoja Muhammad Marvorid, Xoja Muhammad Tayobodiy, Xoja Nizom ul-Mulk, Xoja Qanbar Xuroson, Xoja Rukniddin, Xoja Salmon Sovajiy, Xoja Xurd, Xoja Xusrav Dehlaviy, Xojagiy, Xojai Dehdor, Xojai Jahon, Xudoydod, Ya‘qub, Yah‘yo, Yaqiniy, Yodgor Mirzo, Yusuf Safoiy, Zayniddin, Zirih.

Majolis un-nafois”da qo‘llangan toponimlar: Isfahon, Ixlosiya xonaqohi, Ulug‘bek Mirzo madrasa, Xalosiya, Chahorgoh Alanjaq, Amir Surx mazori, Andijon, Andxud, Arabiston, Arhang, Astrabod, Arhang, Badaxshon, Bahrobod, Balx, Bovard, Boxarz, Buxoro, Chahorjo‘y, Chechaktu, Chin, Domg‘on, Dubarodaron, Faqih Abullays, Farkat, Gozurgoh, Halab, Hazrat Maxdumiy Nuran madrasasi, Hind, Hiri//Hiriy, Hirot, Hisor, Xuroson, Iroq, Jo‘yan, Jom, Jurjon, Ka‘ba, Kirmon, Ko‘hi Sof, Ko‘hi Sof, Koriz, Koxin, Kusav, Kushanj, Madina, Makka, Malik (joy nomi), Marv, Mashhad, Mehrobod, Misr, Molon, Movarounnahr, Muvajjah, Naku, Nishopur, No‘h Go‘ron, O‘ba, Oqsaroy, Ozarbayjon, Qazvin, Qorabog‘, Qorom, Qunduz, Quzot, Rum, Sabzavor, Safed, Samarqand, Saraxs, Saripul, Shahrisabz, Sheroz, Shibirg‘on, Shirvon, Shohrux Mirzo madrasa, Shom, Shug‘on, Siyiston, Tabas, Tabriz, Tanso‘fi, Toshkand, Turbat, Turkiston, Turshiz, Ukkosha, Xarjurd, Xito, Xojai Toq, Xolid Valid, Xorazm, Xovand, Xuroson, Yazd, Zova singari.

III BOB. ISHNING AMALIYOTGA TATBIQI

3.1. Tajriba-sinov materiallari

Biz tajriba-sinov o'tkazish uchun "Majolis un-nafois" asaridan quyidagi materiallarni ajratib oldik:

1. Xurdabinlar xizmatida va xiradoyinlar hazratida ma'ruz ulkim, nazm kalomi rutbasi rif'atig'a ushbu dalil basdurkim, aning muqobilasidakim, arab fusahosi balog'at zevarlari bila namoyishliq va fasohat gavharlari bila oroyishliq nazm ra'nolarig'a jilva berurlar erdi va da'vo ko'si ovozasii falakka yetkururlar erdi. Hazrati maliki allomning kalomi mu'jiz nizomi Jabraili hujasta farjom vositasi bila xayr-ul-anom alayhissalavotu vassallamg'a nozil bo'ldi. Bas nazm ilmi qoyillari va she'r fani komillarikim, daqoyiq durri pokining bahri ummoni va maoniy la'li otashnokining koni bo'la olg'anlar, bas sharif xayl va aziz qavm bo'lg'aylar, bu jihatdindurkim, alarning nomin otlari va kiromiy sifotlari zamon sahoyifidin va davron safoyihidin mahv bo'lmasun deb tasnif ahli ta'liflarida va ta'lif xayli tasniflarida fusuli orosta va abvobi piyrosta qilibdurlar va o'z kitobatlarig'a bu jamoat zikridin zeb beribdurlar. Ul jumladin biri hazrati mahdumi, shayx ul-islomi mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy (madda zilli va irshodahu) dur.

2. Mundoq buzurgvor oliy miqdor "Bahoriston" otlig' kitobidakim, sekkiz ravza ochibdur va sekkiz ravzai jannat alar xijolatndin el ko'zidin ixtifo pardasig'a qochibdur va oni Sultoni Sohibqiron oti zevari bila muzayyal va alqobi gavhari bila mukallal qilibdur, bir ravzasini bu mavzun navoliq balobil va matbu' sadolig' anodil gul bongidin rashki nigorxonai Chin 10 va g'ayrati firdavsi barin qilibdur va Amir Davlatshohkim, Xuroson mulkining asil mirzodalari orasida fazl va donish zevari bila bahramand, faqr va qanoat toji bila sarbalanddur, ham Sultonn Sohibqiron otig'a "Tazkirat ush-shuaro" otlig' kitob bitibdur, voqean base zahmat tortibdur va bu toifani yaxshi jam' qilibdur. Bu bobda yana dag'i rasoil va kutub bor. Ammo barchasidan burun o'tgan shuaro va erta kechgan fusohoning oti mazkur va sifoti masturdur va bu xujasta zamon va farxunda davron shuaro va xushta'blarikim, Sulton Sohibqiron yumni davlatidin va natijai tarbiyatidnn

she'ning ko'prak uslubida, bataxisis g'azal tavrda barchadin dilosoroq va nishot afzoroqdur, tarkibi salosat va latofatin burung'ilarga yetkuradurlar va ma'ni nazokat va g'arobatin ulcha sharti bor, bajo kelturadurlar, otlari ul jamoat zumrasida bo'lmoqdin mahrum va so'zlari ul tartib va qoidada noma'lum uchun shikasta xotirg'a va sinuq kungulg'a andoq keldikim, bir necha varaq bitilgay va bu asr shuarosi bila bu davr zurofasi otin anda sabt etilgay, to bu niyozmandlar ham burung'i shuaro akobiri zaylida mazkur bo'lg'aylar va bu payravlar ham ul rahbarlar xaylig'a qo'shulg'aylar. Bu jihatdin Sulton Sohibqironning humoyun valodatlari zamonidin ro'zafzun davlatlari davronig'achakim, qiyomatg'acha barqaror va olam inqirozig'acha poydor bo'lg'ay, ulcha faqir eshitibmen, ammo xizmatlarig'a yetmaymen va ulcha xizmatlarig'a yetibmen, ammo holo bu fano dor ul-g'ururidin baqo dor us-sururig'a intiqol qilibdurlar va ulcha holo bu farrux zamonda namoyandadurlar va ul hazrat zoti malakiy sifotig'a madh saroyandadurlar, jam' qi-lilg'ay va har qaysining natoyiji tab'idin biror nima nishona no'sunluq yozilg'ay. Chun bu maqsudg'a yetildi, oni sekkiz qism etildi va har qismi nafis bir majlisg'a mavsum bo'ldi va majmu'ig'a «Majolis un-nafois» ot qo'yuldi.

Izohlar

1. “Maliki allom” — Olloh ko'zda tutiladi.

Qur'oni karimning nozil bo'lishi haqida so'z ketmoqda.

4. Jabroil — Islomdagi to'rt farishtadan biri. Xudo bilan payg'ambar o'rtasida elchilik qilgan farishta. Muhammad payg'ambarga Qur'on shu farishta orqali nozil bo'lgan.

5. “Xayr ul-anom alayhissalavotu vassalam” — arabcha: odamlarning yaxshisi, unga salom va duolar bo'lsin demakdir. Bu ibora Muhammad payg'ambar nomiga qo'shib yoki uni nazarda tutib aytiladi.

6. Abdurahmon Jomiy (1414 Jom, — 1492 Hirot) — fors-tojik adabiyotining ko'rkamli namoyandasi, shoir, mutafakkir va olimdir. Alisher Navoiy 1476—1477 yillarda Jomiyni o'ziga pir qilib oladi va uning hayoti oxirigacha oralaridagi samimiy do'stlikka sadoqatni saqlagan. “Jomiy va Navoiy” majmuasining noshiri

mashhur matnshunos olim Porso Shamsiyev shu majmua muqaddimasida yozgan edilar: “Chin insoniy xislatlardan sabot, matonat, gʻayrat, tolmas mehnatkashlik bu ikki doʻstning mushtarak xususiyatlari boʻlib qoldi. Bu mushtarak xususiyat bulardagi buyuk ijodiy kuch va mahoratning deyarli bir mezonda borganligida koʻrinadi. Jomiy biror asar yozsa, birinchi galda Navoiyga taqdim etar, kerak miqdorda isloh etishni, kamchilik va nuqsonlarni koʻrsatib berishni talab etar edi. Navoiy Jomiyning oʻziga madadkor, qiynalganida mushkullarini hal qiluvchi va ishlarga ragʻbatlantiruvchi ulugʻ homiy va murabbiy deb bilar edi”⁹. Bu ikki ulugʻ siymolar bir-birlarining tashabbuslari bilan asarlar yozar, bir birlariga oʻz asarlarida madhiyalar bitar edilar. Alisher Navoiy Jomiy haqida uning vafotidan keyin maxsus «Hamsat ul-mutahayyirin» (Hayratlanganlar beshligi) asarini yozgan.

6. “Madda zilli va irshodahu” — arabcha: Olloh uning soyasi va toʻgʻri yoʻlini uzaytirsin, demakdir.

8. “Bahoriston” — Jomiyning 1487 yilda Saʼdiy Sheroziyning mashhur “Guliston” asari payravligida yozgan axloqiy va tarbiyaviy mazmundagi asari. Jomiy oʻz oʻgʻli Ziyovuddin Yusufga darslik tarzida yaratgan. “Bahoriston” muqaddima va 8 bob (ravza)dan iborat: 1) oriflar sarguzashti; 2) ulugʻlar hikmatlari; 3) adolatli shohlar haqida; 4) saxiylik targʻibi; 5) ishqiy hikoyatlar; 6) hazl-mutoyibalar; 7) sheʼr va shoirlar; 8) tamsillar.

3.2. Tajriba-sinov ishlari tahlili

Oʻqituvchi taʼlimning har bir bosqichida oʻquvchining nutq taraqqiyotida boʻladiganoʻzgarishlarini bilishi va unga tayanishi lozim. Har bir darsda oʻquvchining lugʻat boyligi, soʻz boyligi oshib borishi kerak. Oʻquvchilarning lugʻat ustida ishlashda, soʻz boyligini oshirishda oʻqituvchi zamonaviy usullardan foydalanishi maqsadga muvofiq boʻladi. Bular quyidagilar:

1. Tushuntirish-namoyish etish metodi. Oʻqituvchi tomonidan bilimlar tayyor xolda beriladi. Ona tilining qonun-qoidalari tushuntiriladi va mustahkamlanadi. Bu

⁹Shamsiyev P. Ulugʻ doʻstlik lavhalaridan. Jomiy va Navoiy (toʻplam). Toshkent, «Fan», 1966.

darsda o'quvchilar bayon qilinayotgan bilimlarni tinglaydilar va xotirada saqlashga xarakat qilishlari kerak.

2. Muammoni bayon qilish metodi. O'qituvchi o'quvchilar oldigi ma'lum bir muammo qo'yadi va ularning mustaqil aqliy faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlash orqali bu muammoni hal qila boshlaydi.

3. Qisman izlanuvchanlik metodi. Ta'limning bu metodi shu bilan xarakterliki, o'quvchi dars jarayonida ma'lum bir o'quv muammosini qo'yadi, ammo uni mustaqil hal qilish yo'llarini ko'rsatmaydi. Har bir o'quvchi muammoni mustaqil hal qilish uchun o'zicha izlanadi, ijodiy faoliyat ko'rsatadi¹⁰. Muammoning o'qituvchi tomonidan qo'yilishi metodni qisman ijodiy qilib qo'yadi. Ayniqsa, izlash ya'ni so'zlarni topishga intilish, qidirish kabi topshiriqlar o'quvchilarni yanada lug'atini boyishga olib keladi, Uni bog'lanishli nutqi ham rivojlanadi, har bir so'zni to'g'ri aytishga, talffuzi, nutq malakasi shakllanadi. Shunday qilib, ona tili va adabiyot darslarida bunday metodlardan foydalanish o'quvchilarning til materiallariga qiziqishini kuchaytiradi, o'quv-biluv faoliyatini faollashtiradi, til hodisalarini mustaqil tahlil qilishga o'rganishi orqali ularda mustaqillik shakllanadi, o'quvchilarni kommunikativ faoliyatiga puxta tayyorlash imkonini yaratadi.

Biz tajriba-sinovlarni amalga oshirgan Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti qoshidagi 1-son akademik litsey II bosqich o'quvchilari bilan yuqorida qayd etilgan metodlar asosida ish olib bordik. Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asari adabiyot darsliklarida ham, Hozirgi o'zbek adabiy tili darsliklarida ham berilmaganini inobatga olib, to'garak mashg'ulotlari va leksikologiya bo'limiga doir ayrim dars mashg'ulotlarida asar matniga asoslangan tarqatma materiallardan foydalandik. 3 hafta davom etgan tajriba-sinov ishlari davomida o'quvchilarda eski o'zbek adabiy tili va hozirgi o'zbek adabiy tilini qiyosan tahlil qilish malakasi shakllandi. Qolaversa, "Majolis un-nafois"da uchrovchi ko'plab eskirgan so'zlarning ma'nosini o'quvchilar bilib olishdi. O'zbek tilining leksik qatlamlari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lib, o'zlari mustaqil

¹⁰To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. T.: 2006.

ravishda turkiy, arabiy, forsiy soʻzlarni tasniflay olishdi. Sinov avvalida oʻquvchilarga “Majolis un-nafois” asaridan matn berilib, ularni leksik va grammatik tahlil qilish vazifasi topshirilgan edi. Ammo tajriba-sinovga jalb qilingan 14 nafar oʻquvchidan faqat 2 nafari mazkur topshiriqni qoniqarli bahoga bajardi, qolgan oʻquvchilar topshiriqni bajara olishmadi. Tajriba-sinov yakunlanish arafasida olingan nazorat ishida esa oʻquvchilarning barchasi topshiriqni 72% toʻgʻri bajarishdi.

Oʻqituvchi darsga tayyorgarlik koʻrish mobaynida oʻquv vositalarini dars mavzusiga qarab tanlaydi va asosiy eʼtiborni qoʻllaniladigan metodlar va oʻquv vositalariga qaratadi. Oʻqituvchi har bir mavzuga mos yangi usullar va texnik vositalardan oʻz oʻrnida va unumli foydalana olsa, shundagina koʻzlagan maqsadga erisha oladi. Bu esa oʻquvchilarni mustaqil bilim olishga, berilgan aniq mavzu boʻyicha atroflicha fikrlashga va ijodiy faol boʻlishga yoʻnaltiradi. Hozirgi kunda keng qoʻllaniladigan usullar –“Klaster”, “Aqliy hujum”, “Debat”, “Muammoli vaziyat” kabilardan foydalanib, oʻqituvchilar darsda samarali natijalarga erishmoqda. Dars davomida mavzu yuzasidan kelib chiqqan muammolarni innovatsion texnologoyalarni qoʻllash orqali oson yechimini topish mumkin. Oʻqituvchi oʻquvchilarning darsdagi faoliyatini aniq bir maqsadga yoʻnaltirishi, har bir dars puxta rejalashtirilishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilishi lozim. Oʻqituvchi doimiy ravishda oʻquvchilarni oʻrganilgan mavzu yuzasidan fikr bildirishga undashi, taklif va mulohazalarni, isteʼdodini namoyish qilishga boʻlgan urinishlarini qoʻllab quvvatlashi, buning uchun sharoit va imkoniyat yaratib berishi lozim. Ona tili va adabiyot darslarida ham zamonaviy usullardan foydalanish oʻquvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishda yaxshi samara beradi. “Nihol oʻstiramiz” usuli orqali yangi mavzuni mustahkamlash mumkin. Bunda dars boshida oʻquvchilarini guruhlariga boʻlib olamiz. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida har bir guruhga 1 donadan oq qogʻoz beriladi. Oʻquvchilar bu usul asosida yangi mavzu boʻyicha olgan bilimlarini mustahkamlashadi oʻquvchilar oq qogʻozga nihol chizadi va niholni parvarishlab oʻstiradi. Oʻquvchilar yangi mavzu yuzasidan olgan bilimlari

bilan niholni parvarishlaydi. Har bir olgan ma'lumot bilan niholda bitta shox paydo bo'ladi. Shu tariqa nihol bir daraxtga aylanadi va o'qituvchiga o'quvchilar yangi mavzuni qay darajada o'zlashtirganini aniqlashga qulaylik yaratadi. Bunda o'quvchilarning tasviriy san'at faniga bo'lgan qiziqishi ortadi, daraxtni qay darajada tasvirlashi orqali ularning fikrlashini rivojlantirib boradi. Shoir yoki adibning hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotlarni o'quvchilar qay darajada eslab qolganini, shu bilan bir qatorda uning yaratuvchanlik menatsevarlik qobiliyatlari shakllanib boradi. O'quvchilarning tabiatga bo'lgan mehr-muhabbati ortib boradi. Bundan tashqari tajriba-sinov mobaynida bir nechta ta'limiy o'yin texnologiyalaridan ham foydalandik. Ta'lim to'g'risidagi qonun "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'lim berishning yangi usullarini izlab topish va uni tatbiq qilish borasida ko'p aytilgan. Akademik litseylarda o'quvchilarni o'qitish, ularda milliy va umuminsoniy tarbiya elementlarini shakllantirish zamonaviy ta'lim jarayonida o'z ifodasini topishi kerak. Ta'lim jarayonida turli usullardan foydalaniladi. Lekin, bir usul borki, bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi yaqinlikni ta'minlaydi, darsning mana shu jarayoni "o'yin" deb ataladi. Bunda deyarli barcha o'quvchilar qatnashadilar va harakat qiladilar. Bu jarayonda o'quvchilar nimadir o'rganadilar. Bunda hamma harakat qiladi, a'lochi ham, o'rta o'quvchi ham, ulgurmovchi ham sergak tortadi. Chunki sinfda o'tirgan o'quvchilar yaqinginada o'yinlar olamidan kelgan. Agar o'qituvchi ta'limiy o'yinlarni o'ylab qiziqarli qilib o'tkazsa, bolada "hayratlanish" tuyg'usi uyg'onadi, ta'lim-tarbiyaning ana shu jarayoni o'quvchilarning yodidan chiqmaydi va o'yindan ko'zda tutilgan maqsad shakllana boradi. O'yinlar ikki xil ahamiyatga ega bo'lib, ular ta'limiy va tarbiyaviydir.

Ta'limiy ahamiyati shundaki, o'quvchilarda o'qituvchi tomonidan berilayotgan bilim, ko'nikma, malakalar o'yin orqali o'zlashtiriladi. O'quvchilarga singdirilayotgan bilim, ko'nikma, malakalar orqali axloqiylik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi sifatleri shakllantiriladi va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Ta'limiy o'yinlarning bir necha turlari mavjud. Ular grammatik, deduktiv topishmoqli, muammoli o'yinlardir.

Hozirgi vaqtda izlanuvchan va tajribali o'qituvchilar bilish faoliyatini jadallashtirishda ta'lim jarayonini didaktik o'yin bilan uyg'unlashtirib samarali natijalarga erishmoqdalar. Didaktik o'yinli dastur yangi mavzuni bayon qilish, mustahkamlash, bolalar bilimini sinab ko'rish va baholash jarayonida qo'llanilishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarni yakkama-yakka, keyinchalik guruhli o'yinlarga tayyorlashi, ular muvafaqqiyatli chiqqanidan so'ng ommaviy o'yin darslarini o'tkazishi kerak. Chunki, o'quvchilar didaktik o'yin darslarida ishtirok etish uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishlari zarur. Bolaning o'qituvchini aytganini takrorlab loqayd o'tirganidan ko'ra, qanday bo'lsa ham fikr yuritgani mehnat qilgani ma'qul. Bolaning bilish faoliyati kichik yoshdanoq boshlanadi. Faqat u davrda bilish faoliyati o'yinlar asosida quriladi. Maktab hayoti tashqi va ichki jihatlari bilan oila yoki bog'cha sharoitidan farq qiladi. Birinchi sinfga kelgan bola maktahni his etadi, lekin bu jarayonga moslasha olmaydi. Ana shuning uchun ham bolaga o'yin orqali bilim berishni amalga oshirish kerak. O'quvchilarga faqat jiddiy dars beraverish, ustma-ust nazariy bilimlar berish, qoidalar bilan qurollantiraverilishi ularni zerikishga olib keladi va bezillab qoladi. Aqliy zo'riqishdan charchagan bola o'qimay qo'yadi. Shu sababli bolalarga o'yinlar yordamida tinimsiz ravishda fikr yuritishga undash, hayolot olamiga sayr qildirish, aqliy zo'riqishlarsiz istagan yo'llar bilan o'zlarini – o'zlari tarbiyalashlariga ko'maklashishimiz lozim.

Akademik litseyda ishlash jarayonida o'ylashga, yangi o'quv vositalarini izlab topishga, ijod qilishga to'g'ri keladi. O'yinlarning jozibali nomlari bolalarni diqqatini tortadi, ularni charchatmaydi, darsga nisbatan ijodiy hissiyotlar uyg'otadi. Ularni dars o'rtasida, oxirida yoki boshlanishida ham kiritish mumkin, bunda mavzuga o'yinning maqsadi va xarakterini hisobga olgan holda tanlash lozim.

MAVZU:	Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnoliligi, maʼno darajalanishi
--------	--

Mashgʻulot vaqti – 2 soat	Oʻquvchilar soni 25 ta	
Mashgʻulot shakli	Mavzu yuzasidan bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash yuzasidan amaliy mashgʻulot	
Amaliy mashgʻulot rejasi	<p>1. Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh, zid maʼnoli, maʼno darajalanishining taʼrifi va tavsifiga oid matnlarni oʻqish, ularga izoh berish.</p> <p>2. Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnoliligi xususidagi savol-javoblar tashkil qilish.</p> <p>4. Oʻquvchilarni ushbu mavzular boʻyicha maktabda olgan maʼlumotlariga yangi maʼlumot qoʻshgan holda, ulardagi zukkolik, ziyraklik tuygʻularini shakllantirish.</p> <p>5. Kasbga oid terminlarning minimal lugʻatini toʻplash va yozish.</p>	
Maqsad, vazifalar	<p>Taʼlimiy: Oʻquvchining mavzuga oid koʻnikmalarini hosil qilish, adabiyot orqali dunyoqarashini boyitish, komil inson qilib tarbiyalash, oʻz mutaxassisliklari doirasida fant bilan oshno boʻlish, dars jarayonida raqobat negizini shakllantirish, nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash.</p> <p>Tarbiyaviy: nazariy bilimlarni mustahkamlovchi mashqlardagi matnlar orqali oʻquvchilarda soʻzlarning Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnoli, maʼno darajalanishining taʼrifi va tavsifiga oid bilimlarini shakllantirish.</p> <p>Rivojlantiruvchi: oʻquvchilarda mavjud boʻlgan bilimlarni rivojlantirish, soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnoliligi xususidagi savol-javoblar tashkil qilish, soʻz maʼnosining koʻchishi, iboralarning obrazliligi taʼrifi va tavsifiga oid bilimlarni mustahkamlash.</p>	
Mavzuni oʻzlashtirish uchun zarur boʻlgan adabiyotlar roʻyxati	<p>1. Karimov I. A. Adabiyotga eʼtibor – maʼnaviyatga, kelajakka eʼtibor. – T.: “Oʻzbekiston”, 2009.</p> <p>2. Oʻzbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni</p> <p>3. Oʻrta maxsus kasb hunar taʼlimining umumtaʼlim fanlari Davlat taʼlim standartlari va oʻquv dasturi. – T. : Sharq, 2001</p> <p>4. Rafiyev A., Gʻulomova N. Ona tili va adabiyot. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – T. : Sharq, 2006</p> <p>5. Rafiyev A. , Qoʻnishev J. hozirgi oʻzbek adabiy tili. Oʻqituvchi – filologlar, oʻquvchi, talabalar hamda abituriyentlar uchun qoʻllanma – T.: Yanginashr, 2012</p> <p>6. Rizayev Sh. Maʼnaviyat manzillari. – T.: 2008</p>	
Pedagogik vazifalar:	<ul style="list-style-type: none"> • Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnoliligi haqidagi mazmunini soʻzlab berishga oʻrgatish; • “shakldosh soʻzlar” mavzusida matn tuzishga oʻrgatish; • Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnoli, maʼno darajalanish xususiyatlarini tushuntiradi. 	<p>Oʻquv faoliyati natijalari:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnoliligi xususidasoʻzlab beradi; • “Zid maʼno va maʼno darajalanishi” mavzusida matn tuzib, hikoya qiladi; • Soʻzlarning shakldosh, maʼnodosh va zid maʼnolili, maʼno darajalanish xususiyatlari haqida tushunchaga ega boʻladi.
Taʼlim berish usullari	“Keys-stadi”, “H” tuman hokimi, suhbat usuli, “Aqliy hujum”,	
Taʼlim berish shakllari	Kichik guruhda ishlash	
Taʼlim vositalari	Darslik, tarqatma material, ijodiy matn	

Ta'lim berish sharoiti	Texnik ta'minlangan, guruhlarda ishlash uchun mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki suhbat: savol-javob, ijodiy yondashuv

Mashg'ulotning texnologik xaritasi.

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
1. O'quv mashg'ulotiga kirish bosqichi (10 daqiqa)	1. 1. Ma'ruzaning mavzusi, rejasini e'lon qiladi, o'quv mashg'ulotining maqsadi va o'quv faoliyat natijalarini tushuntiradi (1-ilova)	Tinglaydi, mavzu nomini yozib oladi.
	1. 2. Mashg'ulotni o'tkazish shakli va baholash mezonlarini e'lon qiladi (2-ilova)	Yozib oladi
2. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	2. 1. Talabalarni 4 ta kichik guruhga bo'ladi va Klaster jadvali to'ldiriladi. asosida guruhlarda hamkorlikda ishlash usuli, qoidalari bilan tanishtiradi (3-ilova)	Kichik guruhlarda ishlaydilar
	2. 2. Har bir guruhga ekspert varaqalari tarqatiladi. Talabalar So'zlarning shakldosh, ma'nodosh va zid ma'noliligi yuzasidan savolga javob beradilar. (4-ilova)	Topshiriq bo'yicha ishlaydilar
	2. 3. Guruhlar ishida yordam (maslahat) beradi.	Guruh sardorlarini tayinlaydilar va hamkorlikda ishlaydilar
	2. 4. Guruh sardorlari berilgan savollarga jamoaning javoblarini bayon qiladi. Aniqlik kiritilishi lozim bo'lsa, guruh sardorini to'xtatib, yana qo'shimcha savollar beradi, muhokamasini jamoaga havola etadi.	Sardorlar savolga javob beradi, guruh a'zolari javoblarni muhokama qiladi
	2. 5. So'zlarning shakldosh, ma'nodosh va zid ma'noliligi yuzasidan "H" tuman hokimi metodi orqali bilimlar tekshiriladi.	Topshiriqlarni bajaradilar, o'z-o'zlarini baholaydilar
	2. 6. So'zlarning shakldosh, ma'nodosh va zid ma'noliligi mavzusidan olgan bilimlarni tekshirish uchun guruh ishtirokchilarining eslab qolish qobiliyatlari sinovdan o'tkaziladi.	Tinglaydilar
	2. 7. So'zlarning shakldosh, ma'nodosh va zid ma'noliligi yuzasidan "Men yoqtirgan mashg'ulot!" mavzusida esse	Topshiriqni bajaradilar

	orqali o'quvchilar bilimi tekshiriladi	
	2. 8. Berilgan javoblar asosida aytilgan ma'lumotlarni umumlashtiradi, ijodkorning boshqa she'rlaridan ham namunalar o'qib, his-tuyg'ularni tadrijiy tahlil qiladi va mavzuni xulosalaydi. Faol ishtirok etgan o'quvchilarni rag'batlantiradi va umumiy baholaydi.	Tinglaydilar
3. Yakuniy bosqich (10 daqiqa)	3. 1. O'quv faoliyati yuzasidan xulosa bildiradi.	Tinglaydilar
	3. 2. "So'zlarning shakldosh, ma'nodosh va zid ma'noliligi mavzusi yuzasidan o'quvchilar faoliyatini tahlil qiladi va o'zlashtira olmagan joylarini qayta o'qib chiqishni tavsiya etadi.	Uyga vazifani yozib oladilar

Mavzu yuzasidan slayd va vizual materiallar:

Og'zaki nutq: So'zlarning shakldosh, ma'nodosh va zid ma'noliligi, ma'no darajalanishining ta'rifi va tavsifiga oid matnlarni o'qish, ularga izoh berish.

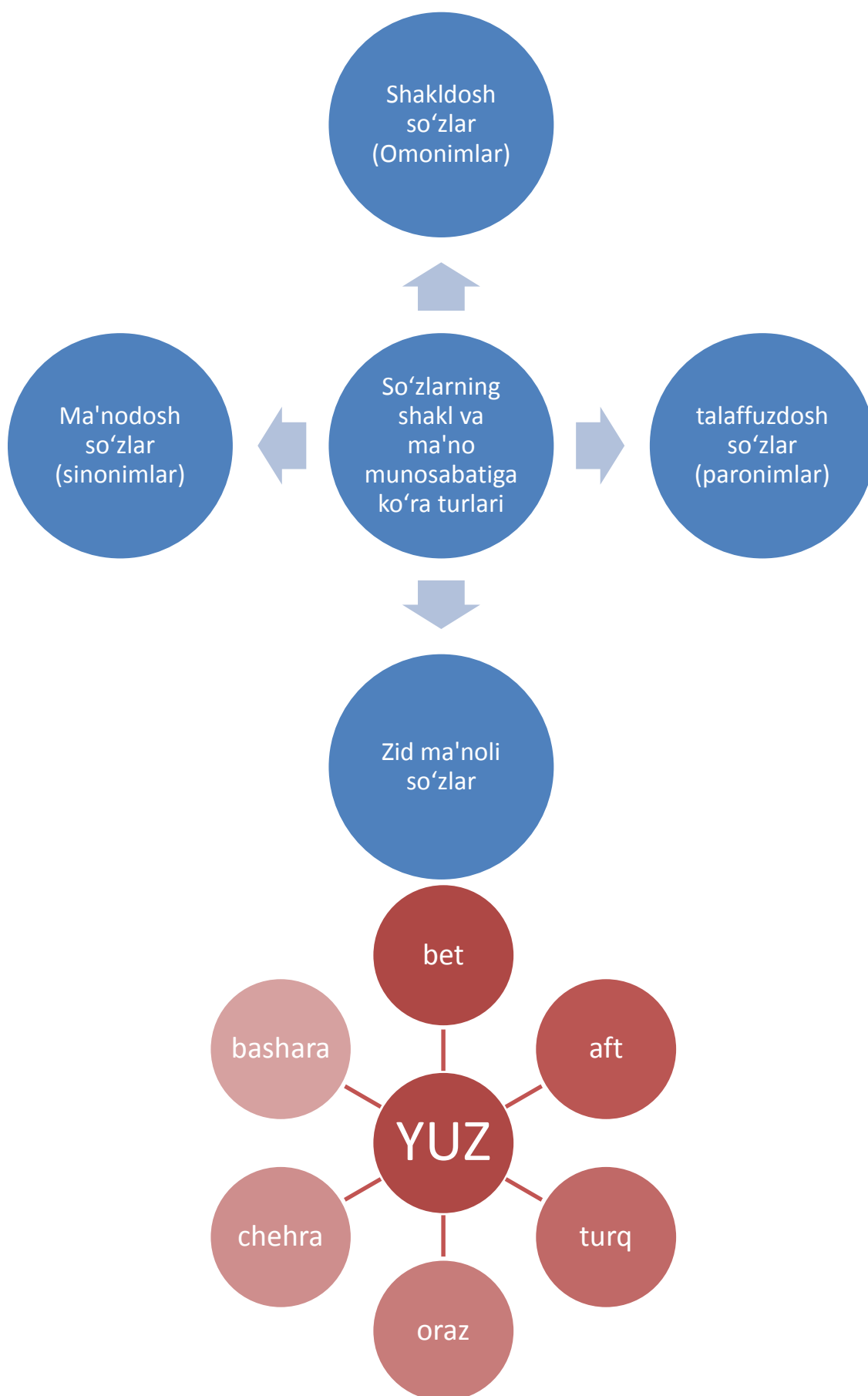
So'zlarning shakldosh, ma'nodosh va zid ma'noliligi xususidagi savol-javoblarda ishtirok etish, o'quvchilar ongida shakldosh, ma'nodosh va zid so'zlar bo'yicha bilim va ko'nikmalar hosil qilish. O'quvchilarni ushbu mavzular bo'yicha maktabda olgan ma'lumotlariga yangi ma'lumotlar qo'shgan holda ulardagi zukkolik, ziyraklik tuyg'ularini shakllantirish.

Har qanday so'zga ta'rif berishda, o'z fikrini bayon etish jarayonida ma'nodosh so'zlarning salbiy va ijobiy bo'yoqdorligiga va ularning bosh so'ziga alohida e'tibor berish talab etiladi.

Klaster usulidan foydalanib shakldosh so'zlarning ko'p ma'noli so'zlardan farqini misollar orqali izohlash.

Leksik (yuz, bet) va grammatik (aqlli, aqlsiz) ma'nodoshlar xususida nimalarni bilasiz, misollar bilan tushuntiring.

Mavzuga oid savol va topshiriqlar slayd orqali namoyish etib boriladi.

Sinonim soʻzlar
bir xil soʻz
turkumiga oid
boʻladi

Latofatli

Ot soʻz
turkumiga oid
soʻzlar

Lobar

Goʻzal

Chiroyli

Mavzuni mustahkamlash!

1-topshiriq

Toʻliq maʼnodoshlar va maʼnoviy, uslubiy, frazeologik, sintaktik, shartli maʼnodoshlar xususida nimalarni ayta olasiz?

Yuz hamd angakim yasab jahon boʻstoni,

Aylab yuzu zulfidin gulu rayhoni.

Qildi yasagʻoch bu bogʻi ruhafzoni

Nazm ahlin aning bulbuli hush ilhoni. ("Majolis un-nafois" muqaddimasidan)

**A. Navoiyning “Majolis un-nafois”
tazkirasidan keltirilgan parchadagi
ma’nodoshlarni toping va ularni
izohlab bering.**

**Bevosita mavzu bilan bog’liq yopiq
testlar tuzing:**

Temurkoragon — agarchi nazm aytmoqqa iltifot qilmaydurlar, ammo nazm va nasrni andoq xub mahal va mavqe’da o’qubdurlarkim, aningdek bir bayt o’qug’oni ming yaxshi bayt aytqoncha bor. Tabarruk haysiyatidinkim, ul hazratning muborak ismi bu muxtasarda bo’lg’ay va ul latoyifdin biri bila ixtisor qushilur. Mundoq naql qilurlarkim, chun Tabrizda Mironshoh Mirzo chog’irg’a ko’p ishtig’ol ko’rguzdi. Dimog’i va mizoji e’tidol tariqidin inhirof topib, andin nomuloyim amr ko’p surat tuta boshladi. Samarqandda ul hazrat arzig’a bu nav’ yetkurdilarkim, uch nadimi borkim, mufrit chog’ir ichmakka bois alardurlar. Hukm bo’ldikim, tavochi miod bila chopib borib uchalasining boshin keltursun. Alardin biri Xoja Abdulqodir erdi va yana biri Mavlono Muhammad Koxin erdi va yana biri Ustod Qutb Noyi erdi. Tavochi bo-rib ikkisini yasoqqa yetqurdi. Ammo Xoja Abdulqodir qochib qalandar bo’lub, o’zin devonaliqqa solib mulkdinmulkka mutavori yurur erdi, to ulkim, ul hazrat yana Iroq yurushi qildi. Ul mamolikda Xojaning ul holi ba’zig’a ma’lum bo’lub, yuqori arz qildilar. Hukm bo’ldikim, tutub keltursunlar.

Berilgan soʻzlarni quyidagi jadvalga joylashtiring!

Adab, adam, adil, adl, aflok, afozil, afsona, afzo, om, eʻtidol, eʻtikof, fahsh, farid, farogʻ, fasih, fasl, fasohat, fasohatshior, fasona, fatton, favoyid, favt, fazl, fazliyot, fazoyil, filhaqiqat, filhol, filjavob, filjumla, filloh, filvoqeʻ, fiqh, firdavsi, firdavstazyin, firifta, firosht, fitrat, foniysifat, fozil, funun, fusun, futur, fuyuz, fuzalo, fuzul, fuzun, gʻalat, gʻalton, gʻariba, gʻariq, gʻariyq, gʻarobat, gʻarro, gʻayb, gʻaybat, gʻaybiy, gʻazni, habis, habt, hadas, hadd, hadiqa, haqoyiq, harim, hariq, harvor, hasab, hasb, havoshiy, haysiyat, hazira, hazzol, hiffat, hirfa, hirqat, hisol, horis, hosil, hoziq, hukkom, hulʻya, humoy, humoyun, humrat, huqqa, huruf, huvaydo, huzabr, idbor, iddio, ifsho, , maʻdan, maʻdum, maʻfu, maʻlum, maʻraz, maʻzirat, maʻzul, mabhas, mabrur, madfan, madh, madoris, mafqud, magʻfirat, mahdi, mahdiy, mahfuza, mahjur, mahkama, maholat, mahzun, majlisoroy, majma, majolis, majoz, makman, makrumat, maks, malolat, mamduh, mamlu, mamluk, mamolik, manqabat, maob, maobiy, maof, maoliy, maoniy, maqdam, maqdur, maqlub, maqtaʻ, maqtul, marʻ, maraq, maraz, marbut, mardud, margʻub, margu, markab, marotib, marqad, masʻud, mashʻuf, mashmumot, mashogʻil, mashohir, masluk, masnad, masnuʻ, masoba, masof, masokin, matʻun, matlaʻ, matma, mavʻiza, mutoyib, muttasif, muvaffaq, muxtasar, muyassar, naqshbandiya, navʻ, nazar, nazir, nazoyir, noʻsh, nob, nobud , nodiran, nodon, nogah//nogoh, nohamvor, nomaqdur, nomavzun, nomuloyim, nomutananohiy, nomutanoh, noshoyista, nozil, nuqabo, ofat, ofiyat, ofoq, oftoq, ojiz, olam, oliy, olufta, omfirib, omi, omin, orzu, oshufta.

	Eskirgan soʻzlar	Arxaik soʻzlar	Uslubiy faol soʻzlar
1.	<i>Madfan</i>	Bitik (kitob)	<i>maʻlum</i>
2.	<i>Mutaaddi</i>	<i>Murshid</i> (ustoz)	<i>ofat</i>

3.			
...			

Uyga vazifa. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasida foydalanilgan arabiy, forsiy va of turkiy soʻzlarni aniqlang va ular ishtirokida bogʻlanishli matn tuzing.

Umumiy xulosalar

Ona tili o'qitishning bosh maqsadi ham tilning jamiyatda tutgan o'рни, vazifasi bilan belgilanadi. Til – aloqa vositasi, chunki so'zlovchi fikr-mulohazalarini til orqali bayon qiladi, tinglovchi esa til vositalari orqali ro'yobga chiqqan fikrni anglaydi. Ona tili fani o'quvchilarni fikr bayon qilish va uni uqib olish faoliyatiga tayyorlaydi. Fikr til vositasida ro'yobga chiqadi, shu sababli har bir kishi tilni va undan foydalanishni bilishi zarur. Tilni bilishning grammatik qonun-qoidalarini, ta'rifini o'zlashtirishgina emas, balki ona tilining boy imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilish hamdir, ya'ni fikrni og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun ona till darslarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Lug'at ishida so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosi e'tiborda tutiladi. Bular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning ulardan nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgarar nutqini anglashlarini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi ona tili vao'qish darslarida qo'llangan har bir so'zning va ta'limiy jarayonlarda: ekskursiya, o'zaro suhbat, turli tadbirlarda ishlatilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olishi kerak.

Ta'lim-tarbiya bir joyda to'xtab qolmaydi, u doimiy takomillashuv jarayonida. Shunday ekan, o'sib kelayotgan yosh avlodga bilim berishning yangi usullarini ishlab chiqib, o'quv jarayoniga tavsiya etish dolzarb masalalardan biridir.

Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asari ta'lim bosqichlari ona tili va adabiyot darsliklariga mavzu sifatida kiritilgan emas. Lekin asar matnidan akademik litsey Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida leksikologiya mavzusini o'rganishda foydalanish mumkin. Alisher Navoiy ijodi bizga XV asro'zbek tilining imkoniyatlari to'g'risida to'liq tasavvur paydo qilishimizga yordam beradi. Biz mazkur qimmatli manbadan topshiriqlar tuzishda, tarqatma materiallar tayyorlashda foydalanishimiz mumkin.

Mazkur manba o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishga ham xizmat qiladi, qolaversa, tazkiraning matni boy badiiy manba sifatida ham qimmatlidir. Biz mazkur BMIda Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari leksikasi haqida qisqacha to‘xtalib o‘tdik va asosiy urg‘uni bu asarning hozirgi o‘zbek adabiy tiliga mutanosib jihatlarini aniqlashga qaratdik. Darslarning mazmunli tashkil etilishi nafaqat o‘qituvchining darslik bilan ishlashiga, balki qo‘shimcha materiallardan ham foydalana bilish mahoratiga bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: 2008.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari” to'g'risidagi Qarori (“Xalq so'zi” 2017-yil, 21-aprel)
3. Abdurahmonov G'. Shukurov Sh. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. –T.: O'qituvchi, 2008.
4. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin//O'zbek adabiyoti bo'stoni. – T.: 1989.
5. Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. 20 tomlik. XIV tom. – T.: 2006.
6. Alqarov I. Sh. Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi: o'quv qo'llanma / I. Sh. Alqarov, R. Mamatqulova, H. D. Norqulov; red. M. Mirkomilov. - T.: Fan va texnologiya, 2009.
7. Asqarova O'. M. Pedagogika. darslik / Q. M. Asqarova, M. Xayitboyev, M. S. Nishonov. – T.: “Talqin”, 2008.
8. Bafoev B. Navoiy asarlari leksikasi. – T.: 1983.
9. G'ulomov A. Nutq o'stirish mashg'ulotlari. T.: 1998.
10. G'ulomov A. Ona tili ta'limi mazmuni. T.: 1995.
11. G'ulomov Y. va boshq. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T.:1995.
12. Ibragimov X. Pedagogika nazariyasi : darslik / X Ibragimov, Sh Abdullayeva. - T.: Fan texnologiya, 2008.
13. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbekadabiy tili. T.: 2005.
14. Nurmonov A. O'zbek tilining dolzarb muammolari. Andijon -2012.
15. Nurmonov A. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili (akademik litsey va KHKlarning II bosqich o'uvchilari uchun darslik). – T.: Ilm-ziyo, 2013.
16. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. II jild, T.: “Akademnashr”, 2012.
17. Ona tilidan takomillashtirilgan DTS va o'quv dasturi. // Til va adabiyot ta'limi. 2006, №5.
18. Ona tilidan takomillashtirilgan o'quv dasturi. // Til va adabiyot ta'limi. 2006, №6.

19. Qosimova K. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: Nosir , 2009. – B.11.
20. Roziqov O. v.b. Ona tili didaktikasi. T.: “Yangi asr avlodi”, 2005.
21. Shahobiddinova Sh.H. O'zbek tili morfologiyasi. Andijon -2012.
22. Shamsiyev P. Ulug' do'stlik lavhalaridan. Jomiy va Navoiy (to'plam). T.: Fan, 1966.
23. Teaching English for Specific Purposes. Jeremy Day, Mark Krzanowski. Cambridge: Cambridge university press, 2011.
24. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyadova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T.: 2006.
25. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. T.: 2006.
26. Ziyodova T. Matn yaratish texnologiyasi. T.: 2008.
27. Абдурахмонов Ф. Рустамов А. Навоий тилининг грамматик хусусиятлари. – Тошкент, 1984.
28. Абдурахмонов Ф. Тарихий синтаксис//Ўзбек тили тарихий грамматикаси курси бўйича материаллар. – Тошкент, 1974.
29. Абдурахмонов Ф. Тарихий синтаксис//Ўзбек тили тарихий грамматикаси курси бўйича материаллар. – Тошкент, 1974.
30. Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. Э.И.Фозилов таҳрири остида. I том. – Тошкент 1983. II том. – Тошкент 1983; III том. – Тошкент 1984. XV том. 1985.
31. Девону луғотит турк. Индекс-луғат (Ф.Абдурахмонов ва С.Муталлибовлар иштироки ва таҳрири остида). – Тошкент, 1967.
32. Жуманиёзов. Р. “Қалам” сўзининг ёзма адабиётда қўлланилиши// Ўзбек тили ва адабиёти масалалари, 1958.
33. Зияева М.Т. Исследование памятника XIV века “Китаб-ат-тухфатуззакия фил-лул-лотит-туркия”. Дисс. канд. филол. наук.–Ташкент, 1972.
34. Каримов А. Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достони тилининг лексик-семантик ва стилистик хусусиятлари. Филол.фан. ном. дисс. – Т.: 1973.

35. Матғозиев А. XVI аср ўзбек тилининг морфологияси. – Т.: 1977.
36. Муталлибов С. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк. – Т.: 1950.
37. Умаров З. XV аср тилида унлилар//Ўзбек тили ва адабиёти. 1982, № 6 - 45-46.

O'zbekcha-inglizcha so'zlar lug'ati

1. Ta'lim – education
2. Dars – lesson
3. Darslik – textbook
4. ekstralingvistik bilim – extralinguistic knowledge
5. etimologik ildizlar – etymological roots
6. hissiy bo'yoqdorlik – emotional coloring
7. Izlanish - searching
8. Lingvomadaniyat – linguoculturology
9. madaniy tushuncha – cultural concept
10. Metodika – methodology
11. O'qitish – teaching
12. O'qituvchi – teacher
13. O'zbek tili o'qitish metodikasi – the methods of teaching Uzbek language
14. olamning g'oyaviy manzarasi – conceptual picture of the world
15. Ona tili – mother tongue
16. Pedagog – educator
17. Rivojlanish – progress
18. Saboq bermoq – to give lessons
19. Sinov – trial
20. Ta'lim – study
21. Til – language
22. tilning leksik va sintaktik o'ziga xosligi – lexical and syntactical idiosyncrasy
23. tilning leksik va sintaktik o'ziga xosligi – lexical and syntactical idiosyncrasy
24. Tilshunos – linguist
25. Uslubiy vositalar – Stylistic devices
26. Usul – procedure

27. Ta'lim tizimi – educational system
28. Rivojlanish – developing
29. Maktab – school
30. Yuqori maktab – high school
31. Raqobat – competition
32. Oliy ma'lumot – higher education
33. Takomillashtirish – perfecting
34. Nationality – millat
35. Husnixat – calligraphy
36. Savodsizlik – illiteracy
37. Savodsavodxon – literate, knowledgeable
38. Savod chiqarmoq – become literate
39. Bilimdon – learned
40. Baholash – assessment